

371.9
М-99
226 700

А. Мўминова

ТУТИЛИБ ГАПИРУВЧИ ЎСМИРЛАР УЧУН ҚЎЛЛАНМА

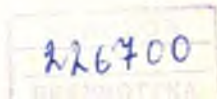
371.9

т. 99

Л. Мўминова

ТУТИЛИБ ГАПИРУВЧИ
ЎСМИРЛАР УЧУН
ҚЎЛЛАНМА

ТОШКЕНТ—«УЎҚИТУВЧИ»—1980

Эпасано

МУНДАРИЖА

Кириш	3
Нутқ органилари	3
Училилар ва уили товушлар билан бошланувчи сўзлар устида ишлаш	15
Иборали нутқ устида ишлаш	23
Шеърый нутқ устида ишлаш	33
Нутқнинг савол-жавоб формаси	39
Ўқиш учун текстлар	44
Байи қилиш учун темалар	57
Сўзлашув нутқи	67

На узбекском языке

ДОЛА МУМИНОВА

ПОСОБИЕ ДЛЯ ЗАЙКАЮЩИХСЯ ПОДРОСТКОВ

Ташкент—«Ўқитувчи»—1980

Редактор Ф. Икромова
Бадний редактор Г. Чернишов
Техредактор Ш. Вахидова
Корректор Д. Абдуллаева

ИБ № 1515.

Теринга берилди 14. 02. 1980 й. Босишга рухсат этилди 4. 09. 1980 й.
Формат 84×108¹/₂. Тип. қоғози № 3. Қегли. 10. шиноси. Юқари босма
устида босилди. «Литературная» гарн. Шартли б. л. 3.57. Навр л. 3.14.
Тиражи 5 000. Зак. № 120. Баҳоси 10 т.

«Ўқитувчи» нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 155—79

Ўзбекистон ССР нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат
комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия цнлаб чиқарини бирлашмаси-
га қарашли 2-босмахона, Янгийул шаҳри, Самарқанд кўчаси, 44. 1980 й.

Типография № 2 Ташкентского полиграфического производственного объеди-
нения «Матбуот» Государственного комитета УССР по делам изда-
тельства, полиграфии и книжной торговли. г. Янгийоль, ул. Самаркандская, 44.

© «Ўқитувчи» нашриёти, 1980

А 60404—228
353(04)—80 221—80

4121000000

КИРИШ

Инсониятнинг бутун ҳаёти ва фаолияти жамият билан чамбарчас боғлиқдир. Кишилар ўртасидаги муомаланинг асосий воситаси нутқ ҳисобланади. Инсон нутқ ёрдамида ўз фикрини, ҳис-туйғуларини изҳор қилади ҳамда бошқаларнинг ҳиссиётларини билиб олади. Демак, нутқ фаолияти алоқа ўрнатиш воситасидир.

Тилни ўрганувчи фанларга психология, лингвистика (тилшунослик), физиология, психолингвистика ва логопедия киради.

Психология ҳар хил шароитларда, турли хил вазиятларда тилдан фойдаланиш хусусиятларини аниқлайди, инсон хатти-ҳаракатларини программалаштиришда тилнинг ролини ўрганади, болаларда алоқа процессининг таркиб топиш йўлларини белгилайди. Физиология фани эса нутқнинг физиологик механизмларини ўрганади. Тилнинг нутқ фаолиятидаги функциясини ва уни абстракт система сифатида ўрганувчи соҳа лингвистикадир. Сўнгги йилларда лингвистика билан чегарадош бир фан ривожланмоқда. Бу фан психолингвистикадир. Психолингвистика нутқий тафаккурнинг юзага келиши ва идрок этилиши қонуниятлари ҳақидаги фандир. Совет психолингвистикаси (нутқ фаолиятининг назарияси ҳам деб юритилади) нутқни инсон фаолиятининг маълум мақсадга йўналтирилган турларидан бири сифатида текширади.

Логопедия эса нутқдаги нуқсонларни ўрганиш ва уларни бартараф этиш билан бирга, унинг олдини олиш усуллари билан шуғулланувчи фандир. Баъзан нутқда турли хил бузилиш ва камчиликлар учрайди. Нутқ бузилишининг энг мураккаб ва кўп учрайдиган кўринишларидан бири тутилиб гапиришдир. Бу нутқда айрим бўғин ва товушларнинг қайта-қайта такрорланиши ёки тўхта-

либ қолиши натижасида содир бўлади. Тутилиб гапириш эса кишининг бошқалар билан эркин сўзлашишига халақит беради. Нутқида шундай нуқсони бўлган кишилар баъзан ўз ҳолатини билдирмасликка ёки уни ўзича йўқотишга уринади. Лекин бу нарсa фойдадан кўра кўпроқ зарар келтиради. Бундай кишилар кўпинча гапиришдан чўчиш, ўз камчилигини муттасил сезиб туриш, ўз фикрини бошқаларга аниқ тушунтира олмаслигини уйлаб доимо эзилиб юриш каби нохуш ҳолатларга дучор бўлади.

Тутилиб гапириш нимадан юзага келиши тўғрисида илгари олимлар ўртасида ҳар хил фикр мавжуд эди. Баъзи олимлар тутилиб гапириш — бу, бутун организмнинг касаллиги, бинобарин, уни дори-дармон билан даволаш керак, дейишган. Бошқалари бу касалликни артикуляция (товуш чиқариш) аппаратининг нотўғри тузилишидан деб ҳисоблаб, уни операция ёрдамида даволашни таклиф қилишган. Операция қилинган ҳам, лекин у ҳеч қандай натижа бермаган. Кейинчалик олимлар тутилиб гапириш невроз касаллигининг бир тури деган хулосага келишди. Бу хулосага улуғ рус физиолог И. П. Павловнинг олий нерв фаолияти қонуниятлари ҳақидаги таълимоти асос бўлди. И. П. Павлов таълимотига кўра, тутилиб гапириш олий нерв фаолиятининг функционал заифлик белгиси, яъни қўзғалиш ва тормозланиш жараёнларининг бузилишидир.

Ҳўш, тутилиб гапириш қандай рўй беради? Бу ҳодиса нафас олиш, товуш ва артикуляцион бўлимларда пай тортишиши натижасида содир бўлади. Товуш бўлимида пай тортишганда товуш пайчалари бир-бирига маҳкам ёпишади-да, товуш узилиб қолади. Агар пайчалар ўз вақтида бир-биридан ажралмаса; товуш тўхталиб-тўхталиб чиқади. Борди-ю, улар бир-бирига тегмай қолса, киши шивирлаб гапирди. Артикуляция бўлимидаги пай тортишиши кўпроқ тил ва лаб мускулларига тарқалади. Нафас бўлимидаги пай тортишлар натижасида нафас чиқариш жараёни нафас олишдан устун келиб, чиқарилган нафас талаффуз этиш учун етишмайди. Тутилиб гапиришнинг оғир шаклида пай тортишиш юз ва тана мускулларига ҳам тарқалади. Бунда беихтиёр кўз олайтириш, бошни орқага ташлаш ҳолати ҳам кузатилади.

Аслида пай тортишиши икки хил бўлади: клоник ва

тоник пай тортиш. Клоник пай тортишиш вақтида товуш ёки бўғин, сўз бирнеча марта такрорланади. Тоник пай тортишиш вақтида сўз бошида тўхталиш рўй беради. Тўхталиш гап ўртасида, охирида ёки айрим ундош товушларни (х, п, к, т) талаффуз этишда ҳам рўй беради.

Тутилиб гапиришга қаттиқ қўрқиш, турли юқумли касалликлар, нотўғри тарбия ва жисмоний заифлик, ирсият мойиллиги ҳам маълум даражада сабаб бўлади.

Тутилиб гапириш невроз (асаб) касаллигининг алоҳида шакли ҳисобланиб, уни турли хил дори-дармон, педагогик психотерапевтик восита ва тадбирлар комплекси ёрдамида даволаш мумкин.

Логопедик тадбирларнинг вазифаси мунтазам ўтказиладиган машғулотлар ёрдамида тутилиб гапирувчи нутқининг тўғри, текис, равон, ифодали чиқишига эришиш мақсадида уни ҳаддан зиёд уринишлардан озод қилиш, талаффуздаги камчиликларни бартараф этиб, тўғри артикуляцияни тарбиялашдан иборатдир.

Врач-психиатр тутилиб гапирувчига дори-дармон, физиотерапевтик ва психотерапевтик даво тадбирлари буюради. Логопед эса, ўз навбатида, касалликнинг умумий тарихига оид маълумотлар, нутқ жараёнларида тутилиб гапиришни аниқлаш, нутқнинг мазмуни ва фикрий моҳиятини белгилаш масалалари бўйича беморни синчиклаб текширади. Беморни текширишда у тарбияланган ва ҳозир яшаётган муҳит ҳамда шароит, мактабда ўқитувчилар ва ўқувчилар билан, ишда эса ҳамкасблари билан муносабати, оммавий ишларда қатнашиши, касалликнинг ривожланишига сабаб бўлувчи алоҳида омиллар, руҳий хасталик, тутилиб гапириш ўқишга, касб танлашга, оила қуришга ҳалақит берадими, йўқми каби қатор масалаларга алоҳида эътибор берилади. Бундан ташқари логопед беморнинг фикрлаш ва ақлий ривожланиш даражаси, ўз-ўзига муносабати (ўта манманлик ёки туғишганлари, оиласи, танишлар олдида, хизмат ва оммавий ишларда ўзини ҳаддан зиёд паст тутиш, нималарга қизиқиши, ўзининг тутилиб гапиришига муносабати, ўз камчилигидан ҳижолат чекиш, касаллик белгиларига, кечинмаларига ортиқча диққат қилавериш) жўшқинлик ва характер хусусиятлари (ҳадиксираш, жиззакилик, бадгумонлик, ўжарлик), ҳис-туйғу, иродавий ҳолатлар (кайфият, тажанглик, ғазаб ва шодликларга мойиллик) каби турли-туман ҳолат ва омилларни тўғри аниқлашга алоҳида эътибор беради. Кейин эса логопед тутилиб гапирувчи-

ларни нутқ устида ишлашнинг асосий формалари билан таништиради. Бундай формалар, одатда, изчил равишда оддийдан мураккабга томон боради. Тутилиб гапирувчилар билан ишлаш уч босқичдан иборат.

Биринчи босқич машғулоти артикуляция ва нафас олиш машғулотларидан, саноқ, жумлаларни ўқиш, қисқа шеърларни ёдлаш, саволларга жавоб бериш, оддий хабарлар каби машқлардан иборат бўлади. Бу босқичда, асосан, нафас ва товуш устида иш олиб борилади. Бу машғулотлар унли товушлар иштирок этган жумлаларни талаффуз қилиш машқларидан бошланади. Саноқ машқларидан, масалан, тўғри ва тесқари санаш машқлари ўтилади. Бунда бир нафас чиқаришда икки сонли рақамларни санаш ва кўп сонли бошқа саноқ вариантлари машқ қилинади. Жумла талаффузи учун танланадиган гаплар жуда қисқа бўлади, масалан, «Мен институтида ўқийман», «Мен заводда ишлайман», «Тошкент чиройли шаҳар» ва ҳоказо. Бу жумлалар бир нафас чиқаришда бамайлиҳотир талаффуз этилади. Кейинчалик 3—4 ва ундан кўпроқ сўзлардан тузилган жумлаларни машқ қилишга ўтилади. Жумлалар турланган феъллар иштирокидаги сўзлардан тузилади. Бу машқларда тўғри нутқ кўникмалари мустаҳкамланади. Шунга кўра, ҳар бир жумла олти мартадан такрорланади. Бунда жумланинг фақат биринчи сўзи ўзгартирилади, холос. Жумлалар қуйидаги тартибда — ҳар гал биринчи сўзи «а», «э», «о», «у», «ў» товушлар билан бошланадиган қилиб тузилади. Унли товушлар билан бошланадиган сўзлар, талаффуз этиладиган жумлалар обдан машқ қилинганч, ундош товушларга ўтилади. Бундан ташқари, логопедик машғулотларнинг бу босқичида кейинги (иккинчи босқичда ҳам) тутилиб гапирувчиларга шеърини нутқ машқ қилдирилади. Ёддан шеър ўқиш равион нутқ кўникмаларини ҳосил қилишда катта роль ўйнайди. Зеро, шеърини нутқда ҳам ички, ҳам ташқи уюшқоқлик, оҳанг, қофия ва ўлчовлилик каби омиллар мавжуддир. Шунинг учун нутқнинг бу шакли тутилиб гапирувчилар учун энг осон ҳисобланади. Шуниси диққатга сазоворки, кўпгина тутилиб гапирувчилар даволанишдан олдин ҳам тутилмасдан шеър ўқий олишган. Тутилиб гапирувчилар одатда, шеър ўқишни ёқтиришади. Чунки бундай даволашнинг фойда келтиришига беморларда ишонч ҳосил бўлади, уларнинг кайфиятлари ҳам кўтари-

лади. Шеърый нутқ машқидан кейин, нисбатан қийинроқ нутқ формаси — савол-жавоб машгулотларига ўтилади. Бу форма энди чинакам сўзлашув нутқи ҳисобланиб, бошланишда беморлар учун бирмунча қийинроқ кўчади. Шунинг учун дастлаб саволлар оддий сўзлардан, аниқ вазият ва беморлар учун маълум бўлган темалар асосида тузилиб, аста-секин мураккаблаштириб борилади.

Иккинчи босқичда ҳам дастлаб биринчи босқичда ўтилган жами машқ турлари қайтарилади. Бунда савол-жавоб машқлари анча мураккаблаштирилади. Янгидан эса текстларни ёдлашни ўрганиш, овоз чиқариб ўқиш, ўқиган текстни сўзлаб бериш, ўтилган темани мустақил баён қилиш, сўзлашув нутқи бўйича практика ўтказиш каби нутқнинг янги формаларини машқ қилиш устида машгулотлар ўтилади. Бу босқичда тутилиб гапирувчилар ўз нутқлари устида изчил иш олиб боришади. Бунда энг асосий нарсая оғзаки нутқда анча мураккаб мазмунни ифода этишни эгаллашдир. Биринчи босқичда ҳосил қилинган маълум даражадаги тўғри нутқ кўникмалари иккинчи босқичда беморларнинг эътиборини баён қилинаётган текст мазмунига, маъносига жалб қилиш имконини беради. Шунини алоҳида таъкидлаш зарурки, тутилиб гапирувчилар ўзлаштириб олган тўғри нутқ кўникмаларини фақат логопедик машгулотлар вақтидагина эмас, балки кундалик турмуш ва иш жараёнларида ҳам қўллашлари лозим. Тутилиб гапирувчиларни йиғилишларда сўзга чиқишга кўпроқ тортиш, уларга саволлар бериш, уларнинг тўғри нутқ кўникмаларини мустаҳкамлаш учун ҳар қандай омиллардан фойдаланиш имконини яратиш зарур. Бу босқичда нутқнинг янги формаларидан бири беморларга текстларни ўқитишдир. Бу хусусда шунини таъкидлаб ўтиш керакки, тутилиб гапирувчилар текстни ўқиш жараёнида баъзан фикрни «осонроқ» ифодалаш учун текстдаги «қийин» сўзларнинг ўрнига бошқа «осонроқ» сўз топиб ишлатишга интиладилар. Бунга йўл қўймаслик керак, акс ҳолда тутилиб гапирувчилар тўғри нутқни ўрганиш ўрнига ўзлари ўрганган «нутқ қондаси»га тушиб оладилар-да, оқибатда машқларнинг фойдаси бўлмай қолади. Тутилиб гапирувчилар учун нутқ формалари орасида энг қийини сўзлашув нутқи ҳисобланади. Чунки кишининг нутқ камчилиги худди шу сўзлашиш формасида айниқса яққол билинади. Шунинг учун сўзлашув нутқида бағишланган машгулотларга кўпроқ эътибор берилади.

Шунга кўра группа машғулотида, кундалик турмушда учрайдиган, айтайлик, меҳмондорчиликда, автобусларда, кутубхона, магазин, бозор ва бошқа жойлардаги га ўхшаш шароитни вужудга келтирамиз.

Учинчи босқич якунловчи ҳисобланади. Бу вақтга келиб беморлар старли даражада тўғри нутқ кўникмаларини ҳосил қилган бўладилар. Учинчи босқич машғулотида нутқ кўникмаларини турмушга татбиқ қилиш амалга оширилади. Машғулотларда кичик ҳажмли докладлар, муайян текстни драмалаштириш ва якунловчи конференцияда беморлар ўз ишлари тўғрисида, нутқ устида олиб борган ишлари ҳақида сўзлаб берадилар. Шу борада текстни драмалаштириш алоҳида ўрин тутати. Бу қизиқарли нутқ тури учун ўзбек авторларининг кичик пьесалари, интермедиялари танлаб олинади.

Ниҳоят, хотималовчи конференцияда нутқни даволаш курсини ўтаган беморлар ўз нутқини яхшилаш ва ривожлантириш иши бўйича эришган муваффақиятлари тўғрисида ҳисобот, маълумот, ахборот тарзида сўзлаб берадилар. Тутилиб гапирувчилар логопедик даволаш курсини ўтаганларидан кейин ҳам ўз нутқларини янада равиолаштириш ва аниқлаштириш устида ўзлари мустақил равишда мунтазам шугулланиб боришлари керак. Бундай машқлар албатта логопед кўрсатмаси бўйича амалга оширилиши зарур.

Тавсия этилаётган қўлланма тутилиб гапирувчиларнинг нутқини тўғрилашда логопедик машғулотлар учун мўлжалланган. Ундан логопедлар иш жараёнида ёрдамчи методик қўлланма сифатида, тутилиб гапирувчилар эса мустақил машғулотида фойдаланишлари мумкин.

НУТҚ ОРГАНЛАРИ

Нутқ кишиларнинг тил воситаси орқали алоқа қилиш жараёнининг тарихан тартиб топган формасидир. Нутқ ранг-баранг ифодали товушларнинг мажмуасидан иборат. Бу товушлар олий нерв системасининг сигналлари воситасида нутқ органларининг турлича шаклланиши ёки ҳаракати натижасида пайдо бўлади. Шунинг учун нутқ товушларини вужудга келтирувчи манбани ўрганиш, улардан онгли фойдалана билиш аниқ ва равшан талаффузларни таъминловчи омиллардан биридир.

Нутқнинг олий аппарати миядир. Бош нутқ органларини учта асосий бўлакка бўлиш мумкин.

1. Ҳаво ўтадиган аъзолар (бронх тармоқлари, кекирдак) ва ўпка.

2. Овоз пайчаларини ўз ичига оладиган ҳиқилдоқ (бўғиз).

3. Ҳаво ўтувчи йўллар (ҳалқум, бурун бўшлиғи, оғиз бўшлиғи). Нутқ органлари бўлакларининг фаолияти қуйидагичадир:

1. Нафас аппарати — кўкрак қафаси, ўпка, бронх, трахеялардан иборат бўлиб, нафас чиқаришда йўналтирувчилик вазифасини бажаради ва товуш пайдо бўлишида иштирок этади. Овоз товушнинг ташқарига чиқиши жараёнида ҳосил бўлади. Нафас олганда пауза пайдо бўлади, бу эса товушнинг тиниши, ўз навбатида нутқнинг фонетик бўлинишига олиб келади.

2. Бўғиз — тўрт кемирчакдан (тоғайдан) иборат: ҳалқасимон кемирчак (хряш), икки пирамидасимон кемирчак ва қалқонсимон кемирчак. Қалқонсимон кемирчак деворларига ва кичкина ҳаракатчан пирамидасимон кемирчак деворларига туташган овоз пайчалари ҳам бўғизга жойлашган.

3. Овоз пайчалари — бўғиз (ҳиқилдоқ) ичидан олдиндан орқага қараб кетувчи иккита шиллиқ парда бурмаларидан иборат. Овоз ҳосил бўлишида бу пайларнинг аҳамияти жуда катта.

4. Оғиз бўшлиғи — турли нутқ органлари: тил, лаб, танглай, жағ комбинацияларига кўра оғиз бўшлиғи ҳажми ўз кўриниши билан турли шаклга кириб туради ва ҳар хил товуш ҳосил қилади. Шунингдек, оғиз бўшлиғи товушларга резонатор (қайтаргич)лик хизматини ҳам бажаради.

5. Тил — оғиз бўшлиғидаги энг муҳим органдир. У ўзининг жуда ҳам ҳаракатчанлиги туфайли қарийб барча товушларнинг ҳосил бўлишида иштирок этади. Тил товуш ҳосил қилувчи орган сифатида уч қисмга бўлинади: орқа қисм, ўрта қисм, олд қисм.

Ҳар бир қисм ўз имконият даражасига кўра, товушлар ҳосил бўлишида турлича иштирок этади.

6. Лаблар ҳам товушлар ҳосил бўлишида фаол қатнашувчи органдир.

7. Бурун бўшлиғи — кўп йўлақлардан иборат мураккаб бўшлиқ. Бурун бўшлиғи иштирокида турли бурун товушлари пайдо бўлади.

8. Жағ — товушлар талаффузида пастга тушиб, юқорига кўтарилади. Оғиз бўшлиғининг катта-кичиклиги жағнинг кўтарилиш ва туширилишига боғлиқдир.

НАФАС ОЛИШ

Нафас олиш ва нафас чиқаришда ҳаракатларнинг вужудга келиш сабаби шуки, бунда кўкрак қафасининг ҳажми ўзгариб — гоҳ кенгайиб, гоҳ торайиб туради. Бундай вақтда нафас олиш органларининг мускуллари навбати билан қисқариб ва бўшашиб туради. Ўпка кўкрак бўшлиғи деворлари ҳаракатига қараб пассив равишда ўзгаради. Кўкрак қафасининг бўшлиғи кенгайган вақтда унинг ички томон деворини қоплаб турувчи девор олди пардаси чўзилади. Бу парда билан ўпка пардаси кўкрак қафасининг девор олди пардасига сурилиб, у ҳам тортилади. Бунда ўпканинг ҳажми кенгайди. Бундай ҳаракат қайишқоқ ўпка пуфакчаларини чўзилишга ундайди ва улардаги ҳаво атмосфера босими таъсирида ҳаво йўллари орқали ташқарига интилади.

Тинч ҳолатда нафас олиш. Бу процесс қовурғалараро нафас олиш мускуллари ҳамда диафрагманинг бир вақтда қисқариши туфайли вужудга келади. Қовурғалараро мускуллар қисқариб қовурғаларни кўтиради, бунинг натижасида кўкрак бўшлиғи кенгайди ва унинг ҳажми катталашади. Айни бир вақтда диафрагма мускуллари ҳам қисқаради. Унинг сатҳи камаяди ва диафрагма камроқ бўртиб чиққан бўлади. Мана шу туфайли кўкрак бўшлиғининг ҳажми вертикал томонга ҳам катталашади.

Тинч ҳолатда нафас чиқариш. Бу процесс қовурғалараро мускуллар ҳамда диафрагманинг бўшаши туфайли вужудга келади. Бунда қовурғалар пастга тушади, диафрагманинг бўртиқлиги ортади ва кўкрак бўшлиғининг ҳажми нафас олишдан олдин қандай ҳолатда бўлса, яна шундай бўлиб қолади. Шунинг учун маълум миқдордаги ҳаво ўпкадан ҳаво йўллари орқали чиқарилиб юборилади.

Нафас олиш ва нафас чиқаришга оид машқни 5 мартагача нафас олиб нафасни аста-секин чиқаришдан бошлаш керак. Сўнг нафас олиб, нафас чиқариш сонини 15 тагача ошириш мумкин. Бу машқлар устида 2—3 ҳафта ишлаш керак, бу жараён ҳеч қандай зўр беришсиз ва қўлининг механик ёрдамисиз нафас олинаётгани сезилмагунча давом этаверади. Сўнг нафас олишнинг бу йўлини

товуш устида мустаҳкамлаш керак. Бунда хотиржамлик билан нафас олиб, оҳиста нафас чиқарилади, нафас чиқарилаётганда: Ф..., С..., Ш..., Х..., товушлар узоқ талаффуз билан айтилади. Сўнг бир нафас чиқаришда иккита товуш Ф...Ф..., Ф...Ш..., Ф...Х..., С...Ф..., С...Ш..., С...Х..., кейин учтадан Ф...С...Ш..., ва тўрттадан Ф...С...Ш...Х... товуш талаффуз қилинади. Асосан, товуш ҳеч қаерда узилиши керак эмас, бир товуш иккинчисига боғланиши керак.

Янги товушлар бир-бирига қўшилиши билан нафас чиқаришни аввалгисига нисбатан узайтириш лозим.

Тутилиб гапирмайдиган одамларда нутқий нафас ривожланиши автоматик равишда ҳосил бўлади. Тутилиб гапиришда нутқий нафас бузилади, шунинг учун уни онгли равишда автоматлаштиришни йўлга қўйиш зарур.

Нутқ учун нафас чиқаришнинг маъқул тури пастки диафрагмали нафас чиқаришдир. Нафас чиқаришнинг бу турида ўпканинг энг кенг қисми ва диафрагма, шунингдек пастки қовурга ҳам иштирок этади. Тўғри нафас олишни қайта ишлаш учун ҳар куни нонуштадан илгари ва кечқурун уйқудан ярим соат олдин шуғулланиш керак. Нутқий нафаснинг талаблари қуйидагича:

нафас олмай туриб гапиришни бошламаслик керак; фақат нафас чиқарилаётгандагина гапириш лозим. Нафас чиқариш ва нафас олишни фақат оғиз орқали бажариш керак;

нафас олиш шовқинсиз, секин-аста бажарилади. Нафас чиқариш чўзиқ ва тежамли бўлишини унутмаслик керак;

нафас олиш пайтида қорин ва пастки ўпка кенгайтирилади: нафас чиқариш пайтида қорин туширилади, ўпка эса аввалги вазиятни эгаллайди;

нафас чиқариш пайтида кўкрак актив иштирок этмайди, у нафас олаётганда кўтарилмайди ва нафас чиқарилаётганда туширилмайди. Елкалар ҳаракатсиз бўлиши лозим;

нафас олишдан кейин дарров нафас чиқаришга ўтилади ва пауза билан ажратилмайди. Янги нафас олиш олдидан ўрта ҳисобда 2—3 секунд тўхталиш зарур;

чиқарилган ҳавони асосан унли товушларга сарфлаш керак;

бир нафас чиқаришда 3—4 сўздан ортиқ талаффуз қилиш ярамайди, шу билан бирга сўзни бирга қўшиб, би-

ринчисини иккинчисидан ажратмай, бир-бирига улаб та-
лаффуз қилинади;

узул жумлаларни давом эттириш учун уларни мазмун-
ли қисмларга ажратиш лозим ва жумлани давом этти-
риш учун, албатта нафас олиш керак;

нафас чиқаришда эҳтиёткорлик ва тежамкорликни
унутмасдан ҳавони беҳуда сарфлашга ҳам йўл қўйилсин;

нутқий нафас олишда, бўйин, қўл, қорин, кўкрак му-
шакларининг таранг бўлишига йўл қўймаслик лозим, акс
ҳолда соф ва енгил овоз чиқариш имкониятига эришиб
бўлмайди.

ОВОЗ

Овоз ва нутқнинг барча жараёнини бош мия бошқара-
ди. Ундан келган сигнал натижасида овоз ва муайян то-
вушлар пайдо бўлади. Энергетик система (бунга нафас
органлари киради) ёрдамида пайдо бўлган овоз «ҳай-
даб» чиқарилади ва резонатор системаси ёрдамида куч-
лантирилади.

Овоз пайчалари ҳиқилдоқ ичига жойлашган. У учбур-
чак шаклда тузилган ҳиқилдоқнинг орқа (томоқ) қисми-
дан икки тасма шаклида бошланиб, бўртиб турган
олдинги бурчакка келганда учлари бирлашади. Овоз
пайчалари оралигида уюнасига пайдо бўлган ёриқ, овоз
«дарчаси» дейилади.

Овоз пайчалари киши гапираётган пайтда, гапирув-
чининг эҳтиёжига кўра тез-тез узайиб-қисқариб туради.
Пайчалар қанчалик тортилса, овоз шу қадар ингичка
ва қаттиқ чиқади, яъни товуш қанчалик юқори даража-
га кўтарилган бўлса, овоз пайчалари шу қадар қисқариб
боради. Бу жараёнда икки ёндан ўраб олган кемирчаклар-
нинг фаолияти ошади. Паст овозда гапирган пайтда, ке-
мирчаклар ва ҳиқилдоқнинг тебраниб туриши ташқи то-
мондан ҳам сезиларли даражада бўлиб, овоз пайчалари
билан бирга тебраниш суръати ошади.

Пайчаларда пайдо бўлган товушлар қайтаргич (ре-
зонатор)ларга урилиб қайтгандан кейингина овоз шакли-
ни олади. Қайтаргичларсиз товуш кучсиз ва ифодасиз-
дир.

Киши организмидаги қайтаргичлар жумласига қат-
тиқ тўқималардан иборат қисмлар—кўкрак қафаси (су-
яклар), бош суяги, бурун тоғайлари, бурун бўшлиғи,
тишлар, юз суяклари, елка кураклари, жағ суяклари
киради.

Артикуляция

Нутқ жараёнида лаб, жағ, тилнинг турли шакллардаги ҳаракатига артикуляция дейилади. Артикуляцион машқлар асосан, ана шу талаффуз аъзоларининг фаолиятини активлаштиришни, кейинги иш жараёни бўлган нутқда товушларнинг аниқ талаффузини таъминлашни назарда тутаети. Нутқ органларининг мўътадил ва нормал меъёрини таъминловчи машқлар асосан қуйидагилардир:

1. *Юқори лаб машқи*, бир вақтда икки ёнга ва юқорига тортилади, «табассум» ҳолати пайдо бўлади. Худди шундай активлик билан тортилади ва юқори тишлар усти ёпилади.

2. *Пастки лаб машқи*. Юқоридаги тартиб айнан пастки лаб воситаси билан бажарилади. Бунда жағнинг қимирламаслигига алоҳида эътибор берилади.

3. *Бирлаштирувчи машқ*. Юқорида эслатилган машқлар яхши ўзлаштирилгач, биргаликда бирин-кетин бажарилади. Бунда бир марта юқори лаб, кейин пастки лаб, яна юқори лаб ва ҳоказо тартибда такрорланади. Умумий манзара — тишлар қаторини лаблар воситасида навбатма-навбат «артиш» эслатилади.

4. *Умумий машқ* лаблар О товушини талаффуз этаётгандек ҳажмда очилади ва олдинга чўзилади, кейин у товушини талаффуз этиш ҳолатигача қисқартирилади, шу ҳолда тишлар оша оғиз бўшлиғи томон қайтарилади, кейин иккала лаб тишлар қаторини «артган» каби икки томонга тортилади ва яна олдинга чўзилиб бошланғич О шаклига келтирилади. Умумий манзара И—О—А—Ў—У—И товушларини овозсиз, фақат артикуляция воситаси билан бажарилаётганга ўхшаб туради. Машқ бир неча марта такрорланади.

5. *Юқори лабни «тараш» машқи*. Юқори лаб имкони борича икки ёнга тортилган ҳолда (тишлар оша) ичкарига қайирилади; жағ бир оз олдинга ҳаракат қилиб пастки тишлар қатори билан лабларни юқорига «тарай» бошлайди.

6. *Пастки лабларни «тараш» машқи*. Юқори тишлар қатори ҳаракат қобилиятдан маҳрум этилганлиги туфайли, пастки лаб жағ тишлари қатори оша ичкарига қайирилади ва тишлар сиқуви оралигидан чиқиб «таралади», бу машқлар навбатма-навбат такрорланади.

7. *Лабларни чўччайтириш машқи.* Тишлар қатори бир-бирига зич ёпишган ҳолда, лаблар ўзидан узоқда турган нарсага ҳаракатлангандек олдинга чўзилади, кейин чуқур илжайиш ҳолатида икки ёнга тортилади. Машқ бир неча марта такрорланади.

ТИЛ МАШҚЛАРИ

1. *Тилни чиқариш ва тортиш машқлари.* Бу машқда тил «тарновча» этилган ҳолда (тилнинг икки чеккаси юқори кўтарилиб, оралиғида «тарновча» ҳосил қилинади) имконият борича олдинга чўзилади ва юқори милкларни, кейин танглайни силаб ўтиб, томоққа чуқур қайирилади. Машқ бир неча марта такрорланади.

2. *Лабларни ялаш машқи.* Тил учи эркин турган лаблар доирасини аввал бир томон, сўнг қарама-қарши йўналишда «ялаб» чиқади. Машқда тилдан бошқа барча органлар осойишта туриши лозим. Машқ бир неча марта такрорланади.

3. *Юзларни туртиш машқи.* Тил учи ичкаридан юзларни навбатма-навбат туртиб туради.

4. *Тилни айлантириш машқи.* «Тиш тозалаш» лаблар юмуқ ҳолда, тил учи тишларнинг атрофини бир томонга сўнгга қарама-қарши йўналишда доира шаклида айланиб чиқади. Машқда тишни тозалаш ҳолати бажарилади.

5. *Тилни «тишлаш» машқи.* Тилни тепа ва пастки тишлар орасига олиб уни бир неча бор тишлаш ҳаракати қилинади.

ЖАҒ МАШҚЛАРИ

1. «Эснаш» вазияти машқи. Тил ясси ва эркин бўлиб, уч томонда пастки тишлар қаторига тегиб туради, жағ бир оз пастга туширилиб, айни замонда енгилгина нафас олинади; кичик тил ёйилиб юқорига кўтарилади ва ширин «эснаш» пайдо бўлади.

2. *Жағни олдинга ҳаракат қилдириш машқи.* Жағ бир оз пастга туширилади ва олдинга, орқага қараб ҳаракат қилинади.

3. *Жағни икки ёнга ҳаракат қилиш машқи.* Юқоридаги машқ ҳолатида жағ икки ёнга шошилмай бориб келади. Машқ бир неча бор қайтарилади.

4. *«Қавш қайтариш» машқи.* Аввалги машқ ҳолатида жаж ўнгга, пастга, чап томонга ва ҳқорига кўтарилиб

доира ясайди ва шу ҳаракат тескари йўналишда ҳам қай-
тарилади. Машқлар бажарилганлигини логопед ўзи бо-
лага кўрсатади ва машқларни ойнага қараб аниқ бажар-
илишини талаб этади.

ҲИСОБ МАШҚЛАРИ

1. 1 дан 21 гача ва тескари санаш, бир нафас чиқа-
ришда 3 та сонни айтиш.

Масалан: Нафас олиб: бир — икки — уч — пауза

Нафас олиб: тўрт — беш — олти — пауза

2. 1 дан 100 гача ва 100 дан 1 гача тескари санаш
икки сонда бир нафас чиқариш.

3. 20 дан 100 гача санаш ва тескари санашда жуфт
сонларни айтиш, икки сонда бир нафас чиқариш.

Нафас олиб: йигирма — йигирма икки — пауза

Нафас олиб: йигирма тўрт — йигирма олти — пауза

4. 21 дан 100 гача тоқ сонларни санаш, икки сонда
бир нафас чиқариш.

Нафас олиб: 21 — 23 пауза

25 — 27 пауза

29 — 31 пауза ва ҳоказо.

5. 20 дан 120 гача санашда 3 ва 5 сонларини қўшиб
санаш.

Нафас олиб: 20—23 пауза

26—29 пауза

32—35 пауза

Нафас олиб: 25—30 пауза

30—35 пауза

6. 100 дан 1000 гача санашда 10 сонини қўшиб
икки сонда нафас чиқариш.

Нафас олиб: 100—110 пауза

120—130 пауза

140—150 пауза

7. Ойларни талаффуз этиш:

Нафас олиб: январь—февраль—март

март—апрель—май—пауза ва ҳоказо.

УНЛИЛАР ВА УНЛИ ТОВУШЛАР БИЛАН БОШЛАНУВЧИ СЎЗЛАР УСТИДА ИШЛАШ

Унли ва унли товушлар билан бошланувчи сўзлар
устида ишлашда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш
керак.

Машқ ҳамиша нафас машқи билан боғланган ҳолда олиб борилмоғи лозим.

Машқ пайтида, мушаклар тортилувиға йўл қўймаслик, ҳамиша эркинликни сақлаган ҳолда машғулотни ойна олдида туриб бажариш лозим, чунки ҳар ким ўзининг артикуляцион аппаратини, нафас олишини кузатиб туриши лозим.

Товуш, сўз ва текстлар қўлланиладиган машқларда овознинг турли вариантлари қўлланилиши мумкин:

1. Овозсиз — бунда мутлақо овоз чиқарилмайди, фақат товуш ва сўзнинг артикуляциясигина кўриниб туради.

2. Пичирлаш—овоз оғиз ва бурунға яқин эшитилади, бироқ кучайтирилмайди.

3. Ярим овоз — овоз жаранглаб, бир оз кучайтирилади.

4. Тўлиқ овоз — бақариш даражасига ўтмайдиган, резонаторларға йўналтирилган овоздир.

Унли товушлар учун машқлар

Унли товушлар оғиз бўшлиғида ҳеч қандай тўсиққа учрамай, фақатгина лаб, жағ ва тилнинг турлича шаклланиши натижасида пайдо бўлади. Талаффуз этилганда ҳаво оғиз бўшлиғида тўсиқларға учрамай, овоздангина ҳосил бўладиган товушлар унли товушлар деб аталади. Ҳозирги замон ёзма ўзбек адабий тилида 6 та унли фонема бор.

И, Э, А, О, У, У

Аммо талаффуз пайтида унлилар сони вариантлари билан 10 ва ундан ҳам кўпроқ эканлиги кўринади.

1- машқ. Ҳар бир товушни овозсиз, пичирлаб, ярим ва тўла овоз билан талаффуз этинг:

а _____
э _____
о _____
у _____
ў _____
и _____
е _____
ё _____
ю _____

2-машқ. Товушни овозсиз бошлаб тўла овоз билан тамомланг.

аааа

ээээ

оооо

уууу

иини

3-машқ. Товушни тўла овоз билан бошлаб, овозсиз тамомланг.

аааа

ээээ

оооо

уууу

иини

4-машқ. Товушни тўла овозда бошлаб, пичирлаб айтишга ўтинг ва яна қайта тўла овозда тамомланг.

аааааа

ээээээ

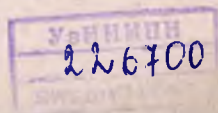
уууууу

ТОВУШЛАР БИРИКМАСИ

Ҳар бир товуш устида машқ қилишни тугатгач, товушлар бирикмаси устида машқ қилишга ўтилади. Бу машқларни осойишта, узоқ, юмшоқ ва ёйиқ овоз билан талаффуз этаётганда икки унли товуш ёки бир неча товушларнинг бир-бирига осойишта туташинини кузатиб бориш зарур. Бир товушдан иккинчисини талаффуз этишга ўтилганда овоз титраши ва узилиши керак эмас.

Барча унли товушлар бирикмаси бир хил чўзиқликда давом этиши лозим.

Товушларнинг бир-бирига қўшилиши туташинини белги —/лига/ билан белгилаймиз.

Икки унли товуш бирикмаси

1/ икки унли товушни овозсиз аниқ талаффуз этинг.
 2/ енгил ва эркин нафас олиб, нафасни осойишта чиқара туриб, икки унли товушни узоқ ва бирга қўшиб талаффуз этинг. Ҳар бир талаффуздан сўнг шошманг ва узоқ дам олинг.

Бу машқларни ойна олдида туриб ва ўтириб бажаринг. Артикуляциянинг аниқлигига, нутқ нафасига эътибор беринг, керак бўлмаган ҳаракатларга йўл қўйманг.

Машқларни тинч ҳолда шошмай, кунига 2—3 марта бажаринг.

аэ	эа	оа	уа	иа	яа	еа	ёа	юа
ао	эо	оз	уз	из	яэ	еэ	ёэ	юэ
ау	эу	оу	уо	ио	яо	ео	ёо	юо
аў	эў	оў	уў	иу	яу	еу	ёу	юу
ан	эн	он	ун	ин	ян	ен	ён	юн
ая	эя	оя	уя	ия	йя	ея	ёя	юя
ае	эе	ое	уе	ие	йе	ея	ёя	юя
аё	эё	оё	уё	иё	яё	её	ёё	юё
аю	эю	ою	ую	ию	яю	ею	ёю	юё

Учта унли товуш бирикмаси

Бу товуш бирикмаларини талаффуз этиш принципи икки унли товуш бирикмасини талаффуз этиш билан бир хил. Бунда ҳам артикуляцияга, овозга, нафас олиш ва чиқаришга эътибор бериш ва машқ учун кўпроқ вақт ажратиш керак бўлади.

аэо	эао	оаз	уаз	уаз
аоу	эоу	оуу	уэо	ўэо
аўў	эўў	оўў	уоў	ўоу
аўи	эўи	оўи	уўи	ўўи
ания	эния	оня	уня	ўня
ауе	эуе	оуе	ууе	ўуе
аоё	эоё	уеё	уеё	ўеё
аёю	эёю	оёю	уёю	ўёю
маэ	яаэ	ёая	ёаз	юаз

изо	яэо	езо	еэо	юэо
иоу	яоу	соу	еоу	юоу
иуу	яуу	еуу	еуу	юуу
иуя	яуи	еун	еуи	юуи
ияс	яис	сие	сия	юия
иеё	яеё	яие	ёие	юие
еёю	яею	еёю	ёею	юеё

Тўртта унли товуш бирикмаси

Юқоридаги шартлар ўз кучида қолган ҳолда, нафас олиш бир оз кучаяди, кўпроқ ҳаво олинади.

аэоу	эаоу	оаэу	уаэо	уаэо
аоуу	эоуу	оэуу	уэоу	уэоу
ауни	эоия	оуйя	ууия	йуия
анияс	энияс	енияс	унияс	унияс
аяей	эяей	уяеё	уяеё	ниясё
аеёю	эеёю	оёеё	уёеё	уёеё
назо	яаэо	еаэо	ёюэо	юаэо
нэоу	яэоу	сэоу	сэоу	юэоу
нууя	яууи	сууи	ёууи	юууи
нўяс	яйис	еуия	ёуия	юуия
ниясё	сияё	ения	юияс	
неёю	неёю	яеёю	еаёё	еяеё

М а ш қ в а р и а н т л а р и

- 1) мартадан аааэ еяея юоюо

3 мартадан ааааэ сясяся юоюоюо

4 мартадан ааааааэ еяеяеяея юоюоюоюо

5 мартадан ааааааааэ еяеяеяеяея юоюоюоюоюо
- 2) аэоаэо яэояэо юясюяс

аэаэаэо яэояэояэо юясюяеюя

аэоаэоаэоаэо яэяэяэяэяэяэ юэюэюэюэюэюэ
 аэоуэоу еуияуия яеёюею
 аэоуаэоуэоу еуияеуияеуия

УНЛИ ТОВУШЛАР БИЛАН БОШЛАНУВЧИ СУЗЛАР

Унли А товуши билан бошланувчи сўзлар.

Ари, аёл, ақл, асал, ака, амал, адаш, адёл, ариқ, арпа, арра, анор, арча, айёр, айиқ, асар, анжир, арава, астар, афсона, ашула, атом, арқон, арслон, аълочи, апрель, артист, айвон, Акром, Алишер, атиргул, авария, Англия, Андижон, адабиёт, автобус, автомат, ассалом.

а—а—ари
 ари—ари—ариқ
 аса—аса—асал
 ама—ама—амал
 ада—ада—адаш
 ар—ара—арра
 ано—ано—анор
 ашу—ашу—ашула
 аса—аса—асар
 ато—ато—атом
 ассалом—ассалом—
 ассалом
 авария—авария—
 авария

ари—ариқ—ариқча
 аёл—ариқ—Англия
 асар—анор—арча
 асал—амал—ашула
 анжир—апрель—афсона
 айёр—айиқ—арра
 Акром—айвон—авария
 арқон—артист—аълочи
 атом—азиз—асал
 ақл—акс—арслон
 автомат—автомат—
 автомат
 Африка—Африка—Африка

Унли э товуши билан бошланувчи сўзлар

Эга, эл, эрк, эс, эвара, Эркин, этик, эчки, эрта, эгар, этак, эгов, Эргаш, эркак, эллик, эпчил, электр, эрмак, Эрмат, эсдалик, эълон, эгачи, эгизак, эртак, эрка, этик, эгонист, экран, эллипс, эмас, энергия.

э—э—эга
 эга—эга—эгар
 эга—эга—эгат
 эва—эва—эвара
 эги—эги—эгизак
 эга—эгат—эгар
 экин—этик—эрта
 Эркин—Эргаш—Эрназар

эка—эка—экан
 эла—эла—элак
 эн—эн—энага
 эма—эма—эмас
 эри—эри—эритма
 эр—эрк—эрта
 эгов—эгар—эълон
 энса—эман—экраи

этак—эртақ—эркак
эрка—эрмак—эртак
эс—эски—эсли

эгачи—эгизак—эълон
эсиз—эсер—эски
экин—экинли—экинзор

Унли О товуши билан бошланувчи сўзлар

От, ош, ов, оч, опа, овчи, овоз, овул, ойна, она, орден, овқат, одат, ожиз, озиқ, озор, ойна, отряд, осмон, олма, олча, олмос, олов, орзу, орол, оташ, отиш, оқиш, оҳак, оҳу, одоб, олтин, ошпаз, олхўри, ошқозон, олмахон, Омон, ошқовоқ, офтоб, ошиқ, ошна.

о—о—ов
а—а—аа—ота
ола—ола—олти
опа—опа—опам
ова—ова—овчи
ола—ола—отам
ода—ода—одам
ота—ота—отам
обод—ободон—обдаста
озод—озод—озода
ов—овоз—овоза
ов—овлоқ—овора
овқат—осмон—олхўри
одам—одат—орзу

олма—олма—олма
олти—олти—олти
олам—олам—олам
олим—олим—олим
офтоб—офтоб—офтоб
олча—олча—олча
озиқ—озиқ—озиқ
оташ—оташ—отишма
одим—одим—одилона
олам—олий—ойна
озиқ—озмоқ—озор
олов—озмоқ—озор
олов—орол—олмос
оқим—оҳақ—оҳу

Унли У товуши билан бошланувчи сўзлар

Ун, упа, увада, увоқ, угра, удум, узоқ, узр, узук, узум, узумзор, уй, уйма, уйқу, уйғур, укроп, улгуржи, улкан, улов, улоқ, улуғ, улфат, умид, умр, унвон, улиш, урғу, уста, устоз, усул, учқун.

у—у—уя
уя—уя—уят
ува—ува—увада
уво—увоқ—увоқ
устара—устара—устара
учта—учта—учта
устав—установ—установ
уву—уву—увун
узу—узу—узум

уло—уло—улоқ
уми—уми—умид
уста—уста—уста
умоч—умоч—умоч
учқун—учқун—учқун
укроп—укроп—укроп
улоқ—улоқ—улоқчи
узоқ—узоқ—узумзор
узуқ—узуң—узуңчоқ

Унли У товуши билан бошланувчи сўзлар

Ўн, ўқ, ўжар, ўзани, ўлим, ўйна, ўзбек, ўпка, ўйин, ўйла, ўрмон, ўроқ, ўйинчоқ, Ўктам, ўлка, ўлмас, ўлчам, ўрам, ўрда, ўрим, ўртоқ, ўчоқ, ўгил, ўгит, ўгри.

ўжа—ўжа—ўжар
ўр—ўр—ўрмон
ўчо—ўчо—ўчоқ
ўпка—ўпка—ўпка
ўт—ўн—ўқ
ўқ—ўз—ўр

ўй—ўнг—ўпка
ўрик—ўрам—ўрда
ўтоқ—ўроқ—ўлим
ўгил—ўгит—ўрим
ўзга—ўзгалик—ўзгариш
ўй—ўйинчи—ўйинчи

Унли И товуши билан бошланувчи сўзлар

Исм, иснод, исроф, иссиқ, истак, иш, илм, иншо, ишора, ижод, иззат, изох, илон, игна, илгак, идиш, ит, икки, идора, инженер, институт, интернат, Испания, Италия, имтиҳон, ишора, ишхона, ишқ.

из—из—изох
ип—ип—ипак
иф—иф—ифлоқ
ис—ис—исм
ин—ин—иншо

их—их—ихлос
ижод—ижод—ижод
иззат—иззат—иззат
инсон—инсон—инсон

Унли Е товуши билан бошланувчи сўзлар

Ер, ел, енг, ечим, енгил, енгисиз, елим, елин, елка, елкан, етим, етук, енгил, еликиш, елпиғич, ертўла, етилиш, енгилтак, енгизмоқ, ейилмоқ.

ели—ели—елим
ер—ер—ерёғоқ
ела—ела—елка
енгилмас—енгилмас—
енгилмас

елпиғич—елпиғич—
елпиғич
етмиш—етмиш—етмиш
елим—елим—елкан
есир—етим—елим
ел—елим—елимламоқ

Унли Ё товуши билан бошланувчи сўзлар

Ён, ёв, ёр, ёғ, ёвуз, ёзув, ёмғир, ёруг, ёмон, ёғоч, Ёрмат, ёлгон, ёрма, ёнғоқ, ёстиқ, ётоқхона, ёқут, ёғин, ёпик, ёзма, ёнбош, ёндош, ёритқич, ёрқин, ёлгончи.

ёв—ёв—ёвуз
 ёд—ёд—ёдгор
 ёқ—ёқ—ёқа
 ёзма—ёзма—ёзма
 ёмон—ёмон—ёмон

ёқут—ёқут—ёқут
 ёт—ётиқ—ётоқхона
 ёстиқ—ёқут—ёнғин
 ёвуз—ёвуз—ёввош

Унли Ю товуши билан бошланувчи сўзлар

Юнг, юмшоқ, юлдуз, Юсуф, юпқа, юрак, ютум, юзта, юмуш, юксак, юлғич, юмалоқ, юбилей, юбиляр, юбка, ювинди, югурдак, юзбоши, юмор, юнкер, юпун, юрист, юқори

юму—юму—юмуш
 юту—юту—ютуқ
 юри—юри—юриш
 юза—юза—юза
 юлдуз—юлдуз—юлдуз

ювош—ювош—ювош
 юмуқ—юмуш—юмшоқ
 ювош—юмшоқ—ювмоқ
 юрт—юрак—юракли

Унли Я товуши билан бошланувчи сўзлар

Яра, якка, яхна, яксон, яхоб, ятак, ядро, якун, ялла, яшик, якшанба, яйлов, яшил, ягона, ялмоғиз, ялпиз, ямоқ, япроқ, яйлов, якандоз, яланғоч, ярмарка, ясовул, яхлит, ячейка.

яш—яшн—яшил
 яла—яла—яланг
 ямо—ямо—ямоқ
 яланг—яланг—яланг
 ялла—ялла—ялла

яхши—яхши—яхши
 ялқов—япроқ—яйлов
 эмоқ—ялқов—яйлов
 яра—яраш—яраша

Иборали нутқ устида ишлаш

Иборали нутқ устида ишлаш тутилиб гапирувчилар билан олиб бориладиган логопедик ишнинг мураккаби ва узоқ давом этадигани ҳисобланади. Бу иш логопедик машғулотларда ва уйда мустақил, узоқ машқ қилишни талаб қилади. Нафас олишни, говуш чиқаришни, аниқ артикуляцияни бирга қўшиб олиб борувчи системали машқлар воситасида тутилиб гапирувчиларда ибораларни ортиқча титроқ ҳаракатларисиз тузиш, уш маъноли қисмларга ажратиб гапириниш кўникмаларни тарбияланади. Бу босқичда феълларни туслаш феълдалиди, тусланган феъллар иштирокида жумлалар тузилади. Бундай машқларда тўғри нутқ кўник-

малари мустаҳкамланади, чунки ҳар бир жумла олти марта такрорланади. Бундай машқлар янгида-янги нутқий кўникмаларнинг одатга айланиб қолишига ёрдам беради.

Унли А товуши билан бошланадиган иборалар

Альпинистлар тоққа чиқдилар.
Алишер музейга борди.
Атиргул — ҳидли ўсимлик.
Аквариумда балиқлар бор.
Акам мактабда ўқийди.
Афсуски, ёмғир ёғди.
Акбар китобни севади.
Апрелнинг дастлабки кунлари.
Акром санаторийдан кеча келди.
Автобус оёқларида одам кўп.
Адабий кечани ўқувчи — Баҳодир очди.
Атроф баланд тоғлар билан ўралган.
Ариқдан майин оҳанг билан сув оқарди.
Алишер Навоий Астрободга жўнаб кетди.
Асрорқул узоқдаги кўм-кўк адирларга тикилди.

Мақоллар

Ақл ёшда эмас, бошда.
Ақл Ҳасандир, одоб Ҳусандир.
Ақлнинг ўлчови — идрок.
Ақлингга ақл қўш,
Жаҳлингга сабр.
Аччиқ савол бериб,
Ширин жавоб кутма.

Унли Э товуши билан бошланувчи иборалар

Эшикнинг бир табақаси ғичирлаб очилди.
Эркин ўртоғини ўзининг хонасига олиб кирди.
Эргаш акани мен чақиртирган эдим.
Эрта баҳорда дарахтлар куртак чиқаради.
Эси кучли шамоллар, изғиринлар, бурунлар.
Эрталабки салқин ҳали кўтарилгани йўқ эди.
Эльбурс тоғининг энг юқори чўққисига совет альпинистлари чиққан.

Эшик очилиб, нотаниш одам кириб келди.
Эккан кўчатларим илдиз отсин деб, унинг атрофини юмшатдим.

Эшик олдида турган Баҳриддин чопиб уйга кирди.
Эрталаб Фотима опа болаларини мактабга отлантиради.

Эргашев эрта кузда тўсатдан ўқишга кетадиган бўлиб қолди.

Мақоллар

Элга қўшилганнинг кўнгли тўқ,
Элдан ажралганнинг бети йўқ.
Эскисиз янги бўлмас, ёмонсиз яхши бўлмас.
Эринчоқлик бошга бало келтирар.
Эрка тутса онаси — талтаяди боласи.
Эшик очиқ бўлса ҳам сўраб қир.
Эсинг борида эл тани, кучинг борида ер тани.

Унли О товуши билан бошланувчи иборалар

Ошпаз овқат пиширади.
Одил кечикиб келди.
Осмонни булут қоплади.
Оппоқ пахталарни тердик.
Одесса денгиз портидир.
Отам колхозда ишлайди.
Овчи овдан қайтиб келди.
Олтин, қимматбаҳо металл.

Олим акасидан хат олди.
Оқ каптар — тинчлик симболи.
Опамнинг ўғли мен билан бирга ўқийди.
Опам тезроқ келсин деб, мен Ойқизин юбордим.
Ота-онамиз учун биз душмандан қасос оламиз.

Мақоллар

Она юртинг омон бўлса —
Ранги рўйинг сомон бўлмас.
Отанг борида йўл тани,

Ақлинг бор эл тани.
Одам борки, одамларнинг нақшидир,
Одам борки, ҳайвон ундан яхшидир.

Унли У товуши билан бошланувчи иборалар

Убайдулло сўзининг устидан чиқди.

Улар беш оғайни эди.
 Умрзоқ балиқ овини севувчи киши эди.
 Улуг Ватанимизга шон-шарафлар бўлсин.
 Уйимизга телефон ўрнатишди.
 Уста Умар меҳмонларни қарши олди.
 Умринисанинг онасидаи бошқа ҳеч кими йўқ.
 Узукининг кўзи қимматбаҳо тошдан эди.
 У имтиҳонга яхши тайёрланди.
 Улар ҳар томонга тарқалишиб кетишди.
 Умидим шул: келсин у тезроқ омон.
 Умарали уйига келиб, яна ҳаёл сура бошлади.
 Умумий мажлис қарори бир оғиздан қабул қилинди.

Мақоллар.

Уйида роҳати йўқнинг	Унумли меҳнат келтирар
Кўчада фароғати йўқ.	давлат.
Уйинг тор бўлса ҳам,	Узоқдаги қуйруқдан
Кўнглинг кенг бўлсин.	Яқиндаги ўпка яхши.
Умрни иш эмас, ҳам	Умид қилган етар муродга
емиради.	Ҳасад қилган қолар уят

Унли У товуши билан бошланувчи иборалар

Уйин-кулги авж олди.
 Утлар орасида чумчуқлар чуғурлашади.
 Ўзбекистонда янги кўмир кони тодилди.
 Уқитувчи бизга китобдан фойдаланишни ўргатди.
 Уктам қизғин ва баланд руҳ билан теримга киришди.
 Уткир бўш кетаётган машинага шошиб-пишиб қўл
 кўтарди.
 Уқиймиз, ишлаймиз халқимиз учун.
 Ўз қишлоғини Элмурод кўнглидан ҳеч қачон чиқар-
 мас эди.

Мақоллар

Ўқиган ўғил — отадан	Ўғли борнинг ўрни
улуғ.	бор,
Ўқишнинг эрта-кечи	Қизи борнинг қадри
бўлмас.	бор.
Ўтмас пичоқ қўл кесар.	Ўрганиш осон, ўргатиш
Ўйнаб гапирсанг ҳам,	қийин.
ўйлаб гапир.	

Унли И товуши билан бошланувчи иборалар

Идорада ҳеч ким йўқ эди.
Илмий бўлим мудирининг ҳақида гапирди.
Ишга кетадиган вақтим бўлиб қолди.
Институт ҳузурида сиртқи бўлим бор.
Ишчилар шаҳарчаси қурилмоқда.
Илмий-атеистик пропагандани кучайтирамиз.
Имтиҳон сессияси тугади, каникул бошланди.
Ишонамизки, коммунизм ғоялари ер юзида ғалаба қилади.

Мақоллар

Иш ёкмаса иш буюр- санг, Сенга ақл ўргатар. Ишбоғнинг ўзи ёмон, Ўзидан ҳам сўзи ёмон.	Илмсиз — бир яшар, Илмлик минг яшар. Иш — иштаҳа очар, Дангаса ишдан қочар. Ишлаб топганининг оши лаззатли.
--	--

Унли Е товуши билан бошланувчи иборалар

Елкамиздан тоғ ағдарилди.
Ерларнинг шўрини ювиш керак.
Етилган шойлар машина билан терилди.
Етти кеча-ю, етти кундуз ёмғир ёғди.
Ефим Данилович уйида кечки мажлисга тайёрлана-
ётган эди.
Ердан кўм-кўк майсалар униб чиқди.

Мақоллар

Емсиз от доvon ошолмайди.
Ер очганининг бахти очилар.
Ер — хазина.
Сув — гавҳар.
Етти ўлчаб, бир кес.

Унли Ё товуши билан бошланувчи сўзлар

Ёз тунлари дала шийпони салқин бўлади.
Ёшликда ўқишнинг кетидан қолма.

Ёрингарчилик ўз вақтида бўлгани яхши.
 Ёдгор унинг орқасидан илдам борарди.
 Ёрмат бирдан отни тўхтатди.
 Ёш саёҳатчилар қамишдан чайла қуриб олдилар.
 Ёз кунлари офтобда юриш фойдасиз.
 Ёқимли шамол кўм-кўк япроқларни секин шитир-
 латди.

Езувчилар болаларга атаб ажойиб асарлар ёзади-
лар.

Ёмғирда ивиган Ваня чўкка тушиб утирган ҳолда
ҳунграб йиғлай бошлади.

Ёши етмишга яқинлашиб қолганига қарамай, Жа-
бай ота ўзини тетик сезарди.

Ёдгор ўртоғига эртак айтиб берди.

Ёш авлодни тарбиялаш — муҳим вазифа.

Ёзма равишда берилган саволлар жуда хилма-хил
эди.

Мақоллар

Ёшлигингда одат қил-
санг,

Қаригунча кўникасан.

Ёлғончига қўшилма,

Рост сўзингни яширма.

Ёзга чиқиб от бўлур,

Ориқ деган ёмон той.

Ёшнинг ҳурмати қарз,

Қарининг ҳурмати фарз.

Ёридан айрилган етти

йил йиғлар,

Элидан айрилган ўлгун-
ча йиғлар.

Унли Ю товуши билан бошланувчи иборалар

Юсуф бадий асарларни севиб ўқийди.

Юлдуз югуриб ташқарига чиқди.

Юнуснинг юзида кулгуга ўхшаш табассум пайдо
бўлди.

Юриш қийин бўлмасин деб, биз йўлларни тузатдик.

Юлдузнинг юзи қизариб, қора кўзлари чақнар эди.

Юрак бақувват бўлса, иш ҳам унумли бўлади.

Мақоллар

Юз амри ширин.

Юк кўтарган юзага
чиқар.

Юлгич юлиб тўймай-
ди,

Қирғич қириб қўй-
ди.

майди.
Юз йил ибодат қилган-
дан кура,
Бир соат фикр юритган

афзал.
Юрти бойнинг — ўзи бой.
Ютуқнинг калити — меҳ-
нат.

Унли Я товуши билан бошланувчи иборалар

Янграр шўх овоз, гўё яқин эди ғалаба.
Яйловда ўт сероб, қўйлар семиз, соғлом.
Яшасин ер юзидаги мустаҳкам тинчлик!
Янги заводда иш бошланди.
Янги иш методларини жорий қилмоқ керак.
Яна уч-тўрт километр йўл юрилгач, саккизинчи бри-
гада дала шийпонида нонушта қилинди.
Янги командир — капитан Николин орқага силжи-
масликка қарор қилди.
Яхши ўқишга ва онгли интизомга эътиборни яна ҳам
кучайтириш керак.

Мақоллар

Яхши рўзгор — жаннат,	Ёмондан — доғ.
Ёмон рўзгор — дузах.	Яхши сўз — жон озиғи,
Яхши оғизга — ош,	Ёмон сўз — бош қозиғи.
Ёмон оғизга — тош.	Яхши ният — ярим мол.
Яхшилардан боғ қолар,	

ТУСЛАШ УЧУН МАШҚЛАР

Логопедик машқларнинг бу босқичида феъллар тус-
ланади. Бунинг натижасида тўғри нутқ кўникмалари
мустаҳкамланади, чунки ҳар бир ибора 6 мартадан так-
рорланади. Бундай машқ янгидан-янги нутқ кўникмала-
рининг одатга айланишига ёрдам беради. Масалан:

Мен китоб ўқидим.	Биз китоб ўқидик.
Сен китоб ўқидинг.	Сиз китоб ўқидингиз
У китоб ўқиди.	Улар китоб ўқидилар.

Мен бугун кинога бораман.
Мен электротехника билан шуғулланаман.
Мен ҳар куни машқ қиламан.
Мен пионер лагерида дам олдим.
Мен укам билан бозорга бордим.

Мен ҳунар мактабида ўқийман.
 Мен Ҳамид Олимжон, Гафур Ғулом, Уйғун асарла-
 рини севиб ўқийман.
 Мен деворий газетага мақола ёздим.
 Мен шахтёр бўламан.
 Мен Тошкент қурилми техникумида ўқийман.
 Мен журнални Баҳромга бердим.
 Мен русча тексти яхши ўқийман.
 Мен мактабдошларим билан хат ёзишиб тураман.
 Мен соат олтиларда шидан қайтаман.
 Қуйидаги намуналарга қараб ибора-
 ларни ўзгартиринг:
 Мени нутқ машқи хотиржам қилмоқда.
 Сени нутқ машқи хотиржам қилмоқда.
 Уни нутқ машқи хотиржам қилмоқда.
 Бизни нутқ машқи хотиржам қилмоқда.
 Сизни нутқ машқи хотиржам қилмоқда.
 Уларни нутқ машқи хотиржам қилмоқда.
 Мени бадний гимнастика қизиқтиради.
 Мени группа бошлиғи қилиб сайлашди.
 Мени адабиёт кечасига таклиф этишди.
 Мени замонавий рассомлик қизиқтиради.
 Мени илмий фантастика қизиқтиради.
 Мени уйда хурсандчилик билан кутиб олишди.
 Менинг нутқим сезиларли даражада ўзгарди.
 Менинг муваффақиятларимни атрофдагилар сезиш-
 япти.
 Менинг артикуляциям сезиларли даражада аниқ-
 ланди.
 Менинг сиқилишим аста-секин йўқолди.
 Менинг нутқим ифодали бўлмоқда.
 Менинг тиришқоқлигим ишимда катта ёрдам бер-
 моқда.
 Менинг иродам меҳнатда мустаҳкамланмоқда.
 Менинг сўз бойлигим ошмоқда.
 Менга ифодали нутқ жуда ёқади.
 Менга чиройли нутқ жуда ёқади.
 Менга деворий газета чиқариш топширилди.
 Менга янги фильм ёқди.

Ундош товушлар билан бошланувчи иборалар

Мақсадим инженер бўлиш.
 Турмуш гузал ва ажойиб.

Турғуннинг отаси — ўқитувчи.
Совет Ваташимиз — тинчлик таянчи.
Биз тинчликни истаймиз.
Пахта — халқ бойлиги.
Баҳор билан яшнайдди, чаман бўлиб далалар.
Қитоб-билим манбаи.
Шаҳар ва қишлоқлар обод бўлмоқда.
Магазинда ҳар хил ёғлар сотилади.
Поездимиз манзилга етай деб қолди.
Пахта плани бажарилди,
Дам олиш кuni театрға бордик.
Тинчлик — урушни енгади.
Тажриба яхши натижа берди.
Тоғ орқасидан аста шамол кўтарилди.
Тонг аллақачон ёришган эди.
Ҳар кuni эрталаб физкультура билан шуғулланамиз.
Физкультура машғулотларини жуда севамиз.
Тошкент — Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг пойтахти.
Турсуной Охунова — машҳур механизатор.
Кучли бўрон дарахтларни тебратди.
Кўкдан баҳорнинг марварид томчилари тома бош-
лади.
Дарахтлар япроқ ёзди.
Шамол уларни олқишлаб сскин-секин тебратди.
Кеча ёғиб ўтган ёмғир ўтларнинг қулоғидан торт-
гандай бўлди.
Табнат гўзал тусга кирди.
Ўқиш олти соат давом этди.
Ҳаммамиз мустақил мутолаа қиламиз.
Бадий асарларни ўқиб турамиз.
Ҳаёт курашсиз бўлмайди.
Қуш кўкда қанот қоқмоқда.
Боғчада қушлар ёқимли сайрамоқда.
Қишини завқлантирувчи куй эшитилмоқда.
Денгизда елкан сузмоқда.
Баҳор анча кеч бошланди.
Сўнгги ҳафта совуқ бўлиб турди.
Бирдан илнқ шамол эсди.
Булутлар юра бошлади.
Қундуз бўрон бўлиб, ёмғир ёғди.
Сўнгра шамол тўхтади.
Кўкни қуюқ туман қоплади.

Сувлар ҳамма ёқдан шариллаб оқа бошлади.
Кечга бориб туман тарқалди.
Булутлар ҳар томонга тарқалиб кетди.
Чинакам баҳор бошланди.
Дарахтларда куртак кўрина бошлади.
Кўм-кўк ўтлоқлар устида тўрғайлар чуғураай бош-
лади.

Шўх болалар далаларга чопиб кетдилар.

ИККИ ПАУЗАЛИК ИБОРАЛАР

Студентлар жуда эрта турадилар, / совуқ сувда ях-
шилаб ювинадилар.

Қорамтир осмон ёришиб, / тиниқ кўкда оқ булут
парчалари кўринди.

Богдаги дарахтларнинг барглари қуёш нурида ялти-
райди, / шохларида қушлар сайрайди. Бизни машинага
таклиф қилишди, / Умарали рулга утирди. Ҳамма ёқни
оппоқ қор қоплаган, / кўркам қиш манзараси. Студент би-
летдаги саволларга ўйлаб, / дадил жавоб қайтарди. Ма-
йин тоғ шабадаси ранг-баранг гулларини секин тебра-
тиб, / атрини ҳар ёққа сепди. Соат саккиз бўлди, / сту-
дентлар аудиторияларга кириб кетдилар. Иккинчи қўн-
ғироқдан кейин ўқитувчи кирди, / машғулот бошланди.
Кечиқиб кирган қиш, / энди кун сайин совуғини кучайти-
ра бошлаган эди. Биз ишчимиз, меҳнатчимиз, / биз ҳам
инсон ўғлимиз. Халққа хизмат қилиш керак, / халқ
ишончини қадрлаш лозим. Юлдуз, онасининг гапига қо-
тиб-қотиб кулгиси келса ҳам / кампирнинг жаҳлидан
кўрқиб ўзини аранг тутди. Электр чироқлари уч марта
ўчиб-ёнди ниҳоят, / сахна, очилди. Кимки халқ билан
бирга бўлишни истаса, / у ҳамиша партия билан бирга
бўлади. Қирқдан ортиқ дoston борки, / улар Гўрўғли но-
ми билан боғлиқдир. Сўзда қанча унли товушлар бўлса,
/ бўғинларнинг сони ҳам шунча бўлади. Бизнинг улуғ
бахтимиз шундаки, / бизга Коммунистик партия раҳбар-
лик қилади.

Мақоллар

Булбул чаманин севар,

Одам Ватанин.

Билмаганин сўраб ўрганган — олим

Орланиб сўрамаган — ўзига золим,

Бўғдой нонинг бўлмасин,

Бўғдой сўзинг бўлсин.

Болани ёшдан асра,
Ниҳолни бошдан.

Бирлашган дарё бўлар,
Тарқалган ирмоқ.

Бировга ўлим тилагунча,
Ўзингга умр тила.

Бемехр қариндошдан
Меҳрибон дўст яхши.

Бировнинг ҳолига кулмагин зинҳор,
Сенинг устингдан ҳам кулгувчилар бор.

Меҳнатдан дўст ортар,
Гийбатдан — душман.

Фарзанд азиз, одоби ундан азиз.

Тиг яраси тузалар,
Тил яраси тузалмас.

Меҳнатдан қўрқма, миннатдан қўрқ.

Пул топгунча, ақл топ.

Ўрмат қилсанг, ўрмат кўрасан.

Севдирган ҳам тил.
Бездирган ҳам тил.

ШЕЪРИЙ НУТҚ УСТИДА ИШЛАШ

Тўғри нутқ кўникмаларини машқ қилдиришда шеърларни ёд олиш ҳам катта аҳамиятга эга. Шеърини нутқнинг характерли хусусиятларидан бири қофияли бўлишидир. Бундан ташқари шеърини нутқ мисраларнинг шартли чекланганлиги билан ҳам ажралиб туради. Сўзлар гўё ўз-ўзидан ёд олинади. Тутилиб гапирувчилар орасида шундайлари борки, улар логопедик машғулотлардан олдин ҳам шеърини нутқда тутилмаганлар ва улар учун шеърини нутқ осон ҳисобланади. Шунинг учун тутилиб гапирувчилар шеър ўқишни яхши кўрадилар. Шеър ўқиш, ёд айтиб бериш пайтида даволанишнинг фойдасига ишонч ҳосил қиладилар. Ёддан шеър ўқиш равон нутқ кўникмаларини ҳосил қилишда катта роль ўйнайди.

Она севмас фарзанд топилмас,
Фарзанд йўқдир онани севмас.

Фарзанд гулдир, она бир бўстон,
Шунинг учун жаҳон гулистон.

А. С. Пушкин

СИБИРГА МАКТУБ

Сибирь конларининг тагида
Сақланг мағрур сабот ва чидам,
Ғамгин заҳмат кетмас беҳуда —
Юксак ҳаёл, мақсадингиз ҳам.

Бахтсизликнинг содиқ синглиси,
Умид қора зиндонда, инон,
Қўзғар ғайрат, қувноқлик ҳисси,
Келур орзу этилган замон.

Мушкул жазо инларингизга —
Озод товушим етган сингари,
Қопқалардан ўтиб нчкари —
Севги, дўстлик етади сизга.

Парчаланур оғир кишанлар,
Зиндон қулар ва эрк шодмон
Пешвоз бўлур эшикда у он,
Қилич берур тағин ёронлар.

Ҳамид Олимжон

ЎРИК ГУЛЛАГАНДА

Деразамнинг олдида бир туп
Ўрик оппоқ бўлиб гуллади...

Новдаларни безаб ғунчалар
Тонгда айтди ҳаёт отини,
Ва шаббода қурғур илк саҳар
Олиб кетди гулнинг тотини.

Ҳар баҳорда шу бўлар такрор,
Ҳар баҳор ҳам шундай ўтади,
Қанча тиришсам ҳам у беор
Еллар мени алдаб кетади.

Майли, дейман ва қилмайман ғаш,
Хаёлимни гулга ўрайман;
Ҳар баҳорга чиққанда яккаш,
Бахтим борми, дея сўрайман.
Юзларимни силаб, сийпалаб,
Бахтинг бор, деб эсади еллар.
Этган каби гўё бир талаб,
Бахтинг бор, деб қушлар чийиллар...

Ҳамма нарса мени қаршилар,
Ҳар бир куртак менга сўйлар роз.
Мен юрганда боғларга тўлар,
Фақат бахтни мақтаган овоз:

«Мана сенга олам-олам гул,
Этагингга сиққанча ол.
Бунда толе ҳар нарсадан мўл,
То ўлгунча шу ўлкада қол.

Умрида ҳеч гул кўрмай, йиғлаб,
Ўтганларнинг ҳаққи ҳам сенда
Ҳар баҳорни йиғлаб қаршилаб
Кетганларнинг ҳаққи ҳам сенда....»

Деразамнинг олдида бир туп
Ўрик оппоқ бўлиб гуллади...

Тўлқин.

УН САККИЗДАМАН

Ун саккиздаман,
Гўё олам менинг кафтимда,
Ун саккиздаман!
Қуёш ўти бордир тафтимда,
Юлдузлардан юлдузга ўтсам,
Юлдузларда юлдузни кутсам,
Юрагимда бир чўғ борлиги,
Юрагимга бир чўғ ёрлиги —
Ун саккиздаман!
Ун саккиздаман!
Олов севги қайнар дилимда,
Мен қайнайман она элимда
Ун саккиздаман!

Машъал бўлиб ёнай дейман мен,
 Гул ёшликка қонай дейман мен,
 Чуллар багрин тилай бу дамда,
 Гуё ҳаёт менинг слкамда!
 Ун саккиздаман!
 Ун саккизни тарк этмам мутлоқ,
 Ун саккиздан кетмайман йироқ,
 Йиллар ўтиб кетса-да бироқ,
 Шу йилларнинг шўх завқи
 ҳамроҳ!
 Ун саккиздаман!

Уткир Рашид

ВАТАНИМ

(Қўшиқ)

Чаман-чаман гулларга,	Тошқин дарё, кўлларга
Сайроқи булбулларга,	Бойсан гузал Ватаним
Кўкни қучган уйларга,	Қувноқ ва шўх куйларга,
Бахт келтирган тўйларга,	Бойдир гузал Ватаним

Ҳамид Олимжон

ЎЗБЕКИСТОН

Водийларни яёв кезганда,
 Бир ажиб ҳис бор эди менда...
 Ўхшаши йўқ бу гузал бўстон.
 Достонларда битган гулистон—
 Ўзбекистон дея аталур,
 Уни севиб эл тилга олур.
 Бунда булбул китоб ўқийди,
 Бунда қуртлар ипак тўқийди,
 Бунда ари келтиради бол,
 Бунда қушлар топади иқбол.
 Бунда қорнинг тағларида қиш,
 Баҳор учун сўйлайди олқиш.
 Ботирлари канал қазади,
 Шоирлари ғазал ёзади,
 Куйчилари ўқийди ялла,
 Жувонлари айтади алла.
 Шундай улка доим бор бўлсин,
 Шундай улка элга ёр бўлсин.

ИККИ ОНА

Менинг икки онам бор, Бири менга тил бериб,
Иккиси ҳам меҳрибон: Булбул қилиб сайратди.
Бири менга сут берган, Бири мени бағрида
Бир эса — ширин нон. Гуллар каби яйратди.

Бири туққан онамдир,
Иккинчиси — ҳур Ватан
Иккисига баробар
Қурбон бўлсин жону тан.

Абдулла Орипов.

ИЛТИЖО

Юзларингги майлига яшир Қимга фойда беҳуда жунун
Керак эмас позлар, имолар Ва дунёга ғавго солишдан
Гўзалликнинг қошида ахир Айрилиқдан қўрқмасман буқун
Чўкка тушган ҳатто худолар Мен қўрқаман севиб қолишдан

Муса Жалил

ИШОНМА

Сенга мендан хабар берсалар,
«У йиқилди чарчаб», — десалар,
Йўқ, ишонма, бағрим!
Бу сўзни —
Дўстлар айтмас, яқин кўрсалар.
Байроғимга қон билан ёзган
Онтим ундар олға боришга!
Ҳаққим борми ҳеч қоқилишга?
Ҳаққим борми чарчаб-ҳоришга?

Сенга мендан хабар берсалар,
«У Ватанни сотди», — десалар,
Йўқ, ишонма, бағрим!
Бу сўзни —
Дўстлар айтмас, мени севсалар.
Юртдан кетдим, юртни, сени деб,
Мен курашдим қонли ҳар дамда.
Юртни, сени қўлимдан берсам,
Нима қолар менга оламда?

Сенга мендан хабар берсалар,
«Муса ўлди энди», — десалар.
Йўқ, ишонма, бағрим!

Бу сўзни —

Дўстлар айтмас, мени севсалар.

Тупроқ кўмар танни, кўмолмас
Ўтди кўшиниқ тўлган кўнглимни.

«Ўлим» — дейиш мумкинми, ахир,
Енгиб ўлган бундай ўлимни?

Эркин Воҳидов

УЛКА

Боғларингни сайр этганимда
Сен бор эдинг қалбда, Ватаним —
Боғ хуснига шеър битганимда
Уни дастлаб сенга атадим.

Минглаб тилда мадҳингни сўзлар
Бунда ўсган ҳар битта дарахт.
Нур эмади миллионлаб кўзлар
Кўкдан сенинг хуснингга қараб.

Жилмаяди ўзида йўқ шод
Янги ой ҳам кетмай қошингдан,
Этак-этак олиб қойнот

Юлдузларин сочар бошингдан...

Боғларингни кезарман ўлкам,
Кезмоқни ҳеч қўйиб бўларми?
Кезган билан, сайр этган билан
Чиройингга тўйиб бўларми?

Ғафур Ғулом

СЕН ЕТИМ ЭМАССАН

Сен етим эмассан,
тинчлан, жигарим,
Қуёшдай меҳрибон
Ватанинг — онанг,
Заминдай вазмину,
Меҳнаткаш, мушфиқ
Истаган нарсангни тайёрлагувчи
халқ бор — отанг бор.

Чўчимма жигарим
 ўз уйингдасан.
 Бу ерда
 на ғурбат
 на офат
 на ғам
 Бунда бор
 ҳарорат,
 муҳаббат,
 шафқат,
 Ва меҳнат понини кўрарминз баҳам
 Шу соғлом ҳавода
 Саломат омон,
 Хўрсинмай, эркинлаб
 Ола бер нафас.
 Эй улуғ наслимнинг
 юраги жонн
 Кипригингга илинмас йиғидан зарра
 Сен етим эмассан,
 ухла жигарим!

НУТҚНИНГ САВОЛ-ЖАВОБ ФОРМАСИ

Савол-жавоб нутқи тутилиб гапирувчилар учун анча қийин ҳисобланади. Савол мазмунни тасодифан, ноаниқ бўлгани учун улар ҳаяжонланадилар ва тўғри жавоб бера ололмайман, деган фикрга келиб тутилишлари яна да кучаяди.

Шунинг учун биз жавоб сўзлари саволларда бўлган осон, конкрет вазият билан боғлиқ саволларни берамиз. Бу саволлар 3—4 сўздан иборат бўлади. Аста-секин саволлар мазмунни мураккаблаштириб борилади, жавоблар эса кўшма гаплардан иборат бўлади.

Саволларни диққат билан эшитиш ва уларга шошилмасдан, осойишта ўйлаб, қисқа ҳамда тушунарли жавоб бериш лозим. Саволларга жавоб берган пайтда бошқа нарса билан шугулланмаслик, савол берувчи кишига қараб жавоб бериш зарур.

Суҳбат учун саволлар

Сизнинг фамилиянгиз?
 Исмингиз?

Неча ёшдасиз?
Оилангизда неча киши бор?
Отангиз қаерда ишлайди?
Онангиз-чи?
Сиз қаерда яшайсиз?
Шаҳарнинг қайси районида?
Уйингиз қайси кўчада?
Қандай транспорт билан уйингизга борасиз?
Шаҳрингизда қандай транспортлар бор?
Шаҳрингизда қандай олий ўқув юртлари бор?
Шаҳрингизда қандай истироҳат боғлари бор?
Шаҳрингиздаги қандай завод ва фабрикаларни
биласиз?

В. И. Ленин ёшлигида қандай ўқир эди?
Шаҳримизда Ленин музейи борми?
В. И. Ленин музейи қайси кўчада?
Сиз В. И. Ленин музейида бўлганмисиз?
Сиз Ватанимиз пойтахти — Москвага борганмисиз?
Москва ҳақида қандай китоблар ўқигансиз?
Москва ҳақидаги қандай шеърларни ёд олгансиз?
Москва ҳақида нималарни биласиз?
СССР қайси мамлакатлар билан чегарадош?
Иттифоқдош республикалар номини ва уларнинг
пойтахтларини айтиб беринг.

СССРда қандай миллатлар яшайди?
Мамлакатимиздаги қаҳрамон шаҳарларни айтинг-чи.
Совет халқи қандай жамият қурмоқда?
Далаларимизда нималар етиштирилади?
Боғ ва полизларимизда қандай мевалар бор?
Мактаб кутубхонаси қаерда?
Кутубхона неча соат ишлайди?
Кутубхонада газета ва журналлар борми?
Кутубхона китобларни неча кунга беради?
Сиз кутубхонадан қандай китоблар олиб ўқийсиз?

Фасллар

Бир йилда неча ой бор?
Ойларнинг номини айтиб чиқинг.
Бир йилда неча фасл бор?
Ҳар бир фаслда об-ҳаво қандай бўлади?
Ҳар бир фаслда нима ишлар қилинади?
Сиз қайси фаслни севасиз?

Баҳор

Қишдан кейин қайси фасл келади?
Баҳор фаслига қайси ойлар киради?
Баҳорда ҳаво қандай бўлади?
Баҳорда осмон қандай? Баҳорда қандай шамол
эсади?
Иссиқ ерлардан қандай қушлар учиб келади?
Ернинг юзи нима билан қопланади?

Ёз

Баҳордан кейин қайси фасл келади?
Ёз фаслига қайси ойлар киради? Ёзда ҳаво қандай
бўлади?
Дарахтлар ва кўкатлар гуллагандан кейин, улар-
нинг устида нима пайдо бўлади? Қолхозчилар ёзда да-
лада нима иш қиладилар?
Болалар ўрмонда нималар терадилар?
Улар қаерда чўмилиб, қаерда балиқ овлайдилар?
Сиз ёзни қандай ўтказдингиз?
Ёзда қандай ишлар қилдингиз?

Куз

Ёздан кейин йилнинг қайси фасли келади?
Куз фаслига қайси ойлар киради? Кузда ҳаво қан-
дай бўлади?
Дарахтларнинг барглари нима билан қопланади?
Кузда, далада нима пишади? Боғларда қандай ме-
валар пишади?
Кузда иссиқ юртларга қандай қушлар учиб кетади?
Сиз яшайдиган жойингизда қайси қушлар қолади?
Қолхозчилар кузда нима қиладилар? Ўқувчилар кузда
колхоз ва совхозларга қандай ёрдам берадилар?

Қиш

Куздан кейин қайси фасл келади?
Қиш фаслига қандай ойлар киради? Қишда ҳаво
қандай бўлади?
Ер нима билан қопланади? Қиш кунлари қуёш қан-
дай ёруглик беради ва иситади?
Қиш кунлари дарёнинг суви қандай бўлади? Қиш
кунлари колхозчилар нима қилишади? Қиш кунларида

ўқувчилар нима билан шуғулланидлар? Болалар қиш кунлари кўчада, музда ва баландликларда нима қиладилар?

Ибораларга савол тузиб чиқинг

Мақсадим инженер бўлиш. Тургуннинг отаси ўқитувчи. Булбул сайроқи қуш. Совет Ватанимиз — тинчлик таянчи. Пахта — халқ бойлиги.

Тинчлик урушни енгади. Физкультура машғулотларини жуда севаман. Паркда қизил гуллар бор. Самолёт осмонда учмоқда. Денгизда елкан сузмоқда. Булбул ёқимли овоз билан сайрайди. Мен Тошкент шаҳрида яшайман.

Қуйидаги текст бўйича савол тузинг ва шу саволларга жавоб тайёрланг

Менинг иш куним

Мен ҳар кун эрталаб соат еттида ўрнимдан тураман. Эрталабки гимнастика машқларини қиламан. Ювинаман, тишларимни юваман. Қийинаман ва нонушта қиламан. Соат саккизда ётоқхонадан чиқаман. Трамвай ёки троллейбусда техникумга бораман.

Техникумда дарс соат иккигача давом этади. Дарсдан чиқиб, техникум ошхонасида овқатланаман. Овқатдан кейин ётоқхонага қайтиб бораман ва икки соат дам оламан: газета, журнал ёки бадиий асар ўқийман. Баъзан овқатдан кейин волейбол ўйнайман, сўнг дарс тайёрлаш учун ўқув залига бораман.

Соат саккизда кечки овқатни ейман. Кечки овқатдан сўнг шахмат ўйнайман, радио эшитаман ёки телевизор кўраман. Ухлаш олдидан ўртоғим билан тоза ҳавода сайр қиламиз. Соат ўн бирда ётаман.

Сабзавотлар

Ўзбекистонда турли хил сабзавотлар етиштирилади.

Мана, колхоз даласи. Унда эртанги ва кечки картошкалар етиштирилади. Бу картошкалар жуда мазали ва тўйимли бўлади. Полизлар кўм-кўк. Полизларда катта-катта қовоқлар, ундан нарида эса бақлажонлар кў-

ринади. Колхозчилар буларни ўстириш учун меҳнат қилдилар.

Колхозларда катта-катта, ширин тарвузлар етиштирилади. Бундай тарвузларни сўйиб есангиз, маза қиласиз. Ўзи қин-қизил, уруги эса қоп-қора ва йирик. Мана, ананас қовунлар... Еқимли ҳиди бутун полизни тутиб кетган. Далада турли нав помидорларининг етилганини кўрасиз. Уларнинг ранги ҳам, шакли ҳам ҳар хил. Баъзилари узунчоқ, баъзилари эса думалоқ.

Колхозчилар ғайрат билан ишламоқдалар. Уларнинг меҳнати туфайли кўплаб сабзавотлар етиштирилмоқда. Сабзавот ҳосили йилдан-йилга ошмоқда.

Колхоз узумзорида

Биз Ленин номли колхозга экскурсияга бордик. У ерда машҳур богбон Ризамат отани кўрдик. У узумзорини айланиб юрар эди. Биз ота билан саломлашдик. У бизга ўз токларини кўрсатди. У ерда оқ, қора, нимранг узумлар кўп эди. Ота токни қандай парвариш қилишни айтиб берди.

Ризамат отани СССРдаги барча мичуринчи-богбонлар танийдилар. У юзлаб гектар ерларни токзор қилган, янги, серҳосил узум навлари етиштирган. Ҳукуматимиз уни Давлат мукофоти, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони, икки марта Ленин ордени, икки марта Меҳнат Қизил Байроқ ордени, «Ҳурмат белгиси» ордени ҳамда неча бор медаллар билан мукофотлаган.

Биз колхоз боғини завқ билан томоша қилдик. Экскурсиядан жуда хурсанд бўлиб қайтдик. Ҳаммамизда богбонликка қизиқиш уйғонди.

Почта л ь о н

Бугун шаҳардан чиқиб кетишимиз керак. Шунинг учун эрталаб барвақт туриб, автомашинани кута бошладик. Баъзи болалар Тошкентдан олган таассуротлари тўғрисида уйларига хат ёздилар. Хатларни туристлар станциясининг дарвозаси ёнидаги чиройли почта қутисига ташладилар. Шу вақт ҳаммамизни директоримиз чақириб қолди. У йўл маршрути чизилган катта қоғозни стол устига ёзди. Кейин қайси йўллардан юришимизни тушунтира кетди.

Кўп ўтмай дарвоза олдида автомашинанинг сигнали эшитилди. Биз машинага жойлаша бошладик. Шу маҳал ҳалиги почта қутиси ёнига бир енгил машина келиб тўхтади. Унинг ичидан бир киши чиқди. У қутини очди ва катта сумкасига хатларни солганича изига қайтди.

Бундай чаққон почтальонларни Тошкент кўчаларида кўп учратдик.

Маҳорат

Югуриш бўйича стадионда мусобақа ўтказилиши ҳақидаги хабар тарқалган эди. Буни эшитиб, мен ҳам боришга қизиқиб қолдим. Дам олиш кuni эди. Стадионда одам гавжум. Ниҳоят, мусобақа бошланди. Командада менинг энг яқин дўстим Азиз ҳам бор эди. Азиз ёшлигиданоқ спортни жон-дилдан севар эди. У спорт машғулотларига иштиёқ билан қатнашарди. Шунинг учун ҳам у соғлом, тетик, чаққон. Мана, у ҳозир ҳам олдинги сафда. Унинг ҳаяжонланаётганлиги кўзидан сезилиб турарди.

Команда берилди. Спортчилар елдек учиб борардилар. Азиз энг олдинда. Унинг рақибн Зафар эса бир оз орқада борарди. Азиз маррага биринчи бўлиб етиб келди. Мусобақа тугагач, мукофотлаш маросими бошланди. Биринчи мукофот Азизга берилди.

Мен унинг бугунги маҳоратига яна бир марта қойил қолдим.

УҚИШ УЧУН ТЕКСТЛАР

Алишер Навоий
(1441—1501)

Алишер Навоий — ўзбек халқининг буюк шоири ва олимн. У Ҳирот шаҳрида кичик амалдор оиласида туғилди. 4 — 5 ёшидаёқ ўқиш-ёзишни ўрганди. Кичиклигидан китобга ҳавас қўйди. Тез орада ўзи ҳам шеърлар ёза бошлади.

Навоий мактабдош дўсти Ҳусайн Бойқаро ҳукмронлиги йилларида давлатни бошқариш ишларида актив қатнашди: вазирлик, ҳокимлик вазифаларини бажарди. У бу даврда солиқларни камайтиришга, мамлакатда адолат, тинчлик ўрнатишга астойдил ҳаракат қилди: кўплаб ариқлар қаздирди, мадраса ва кутубхоналар,

ҳаммомлар, кўприклар қурдирди. Бу ишлари билан меҳнаткаш халқ орасида катта ҳурмат ва обрў қозонди.

Навоий ярим аср давомида ижод қилди, у ўз асарларини асосан туркий тилда (эски ўзбек тилида) ёзди. Шунингдек, форс-тожик тилида ҳам анчагина шеърлар яратди. А. Навоийнинг 30 дан ортиқ асари бор. Булар ичида энг йириги ва машҳури «Хазойиниул-маоний» ва «Хамса» дур. Биринчи йирик асарида шоирнинг лирик шеърлари тўпланган. «Хамса» асари эса бешта катта дostonдан иборат. Навоийнинг асарларида меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, дўстлик, чин севги ва садоқат улугланади; золимлик, текинхўрлик, адолатсизлик ва бошқа ярамасликлар қораланади.

Алишер Навоий ўзининг ўлмас асарлари билан эски ўзбек тилининг бойлигини ёрқин намоён қилди, ўзи эса шу тилнинг асосчиси бўлди. Бу унинг жуда катта тарихий хизматидир.

Улуғ шоир, олим ва давлат арбоби Навоий 60 ёшида Ҳирот шаҳрида вафот этди. Унинг бебаҳо асарлари эса беш асрдан бери бутун дунё бўйлаб саёҳат қилмоқда.

Совет даврида Навоий асарлари халқимизнинг ҳақиқий мулкига айланди: унинг асарлари минг-минглаб нусхаларда чиқарилди ва чиқарилмоқда. Алишер Навоийнинг туғилганига 500 йил ва 525 йил тўлган кунлар эса бутун Совет Иттифоқида катта байрам қилинди. Ҳозир Самарқанд университети, Тошкентдаги Қўлэзма-лар институти, опера ва балет театри, қатор кутубхона-лар ва колхоз-совхозлар ниҳоят, каттагина бир шаҳар улуғ шоиримиз номи билан аталмоқда.

А. Н. Толстой.

РУС ХАРАКТЕРИ

Рус характери! Чуқур маъноли бу сарлавҳа кичик ҳикоя учун ҳийлагина катталиқ қилади. Начора — мен сизлар билан худди рус характери тўғрисида сўзлашмоқчиман.

Рус характери! Уни тасвирлаб бериш осонми... Қаҳрамонона жасоратлардан сўзлаб берсамми экан? Лекин улар шу қадар кўпки, қайси бирини афзалроқ кўришни

билмай, гарангсиб қоласан. Ошналаримдан бирининг шахсий ҳаётидаги кичик воқеа жонимга аро кирди.

Лейтенант Егор Дрёмов бахтсизликка учраганига қадар ана шундай жанг қилган эди. Курскдаги жанглар вақтида, тинкаси қуриган ва саросимага тушиб қолган немислар чекина бошлаганида, бугдойзордаги тепаликда унинг танкига снаряд тегиб тўхтаб қолди, экипажининг икки аъзоси шу заҳотиёқ ҳалок бўлди, иккинчи снаряддан танк ёниб кетди.

Егор Дрёмов дардни енгиб, тузалиб кетди. Териси куйиб, қорайган юзининг баъзи жойларида суяклари кўриниб турган бўлса ҳамки, кўзи омон қолган эди. У саккиз ойга яқин госпиталда ётди, унинг юзини кетма-кет пластик операция қилишди, бурнини ҳам, лабларини ҳам, қовоқларини ҳам, қулоқларини ҳам анчагина қадимги ҳолига келтириб қўйишди. Саккиз ойдан сўнг, докалар ечиб олингач, у ўз юзига, энди ўзиникига ўхшамай қолган юзига қаради. Унга кичкина ойна берган медицина ҳамшираси юзини ўгириб йиғлаб юборди. Дрёмов ойнани шу заҳотиёқ эгасига қайтариб берди.

— Бундан баттарроқлари ҳам бўлади,— деди у— бу ҳеч нарса эмас.

Комиссия уни сафдан ташқари хизматга лойиқ деб топди. Ушанда у генералга бориб: «Полкка қайтишимга рухсат беришингизни сўрайман»,— деди. «Ахир сиз инвалидсиз-ку»,— деди генерал. «Сира ҳамда, мен хунукман, лекин бунинг ишга ҳалал берадиган жойи йўқ, жанг қилиб қобилиятимни бутунлай тиклаб оламан». (Егор Дрёмов суҳбат вақтида генералнинг унга қарамасликка тиришаётганлигини сезиб, ёриқ каби текис кўкини лаблари билан илжайиб қўйди).. У йигирма кунлик отпускаи олди, бутунлай соғайиб олиш учун уйига, ота-онасининг олдига жўнади.

У кўча эшигини очиб қўрачага кирди-да, зинапоёга чиқиб уй эшигини тақиллатди. Эшик орқасида онасининг: «Ким?» деган овози эшитилди. «Совет Иттифоқи Қаҳрамони лейтенант Громов» деб жавоб берди у.

— Ўргилай нима ишинг бор эди,— деб сўради онаси.

— Марья Поликарповна ўғли, старший лейтенант Дрёмовдан кўпдан-кўп салом олиб келдим.

— Бундан омонми? Эсонми-омонми? Қани-қани, ўргилай, уйга кир.

— Егор Дрёмов ўзини танитмай ўтиргани сари,

биров деб, ўзи ҳақида сўзлагани сари, сириши очиши — ўрнидан туриб: ота, она, ахир мен бадбашарани танисангизларчи, дейиши тобора қийинлашиб борар эди. У ота-она дастурхони устида бир чеккаси роҳат қилса, бир чеккаси ўкинар эди.

Марья Поликарповна сўради:

— Сиз унинг қачон отпускаи олиб келишини айтмадингиз. Уч йилдан бери кўрганимиз йўқ, катта бўлиб қолгандир, муйлов қўйиб юборгандир... Шунақа ҳар кунини ўлимнинг яқинида юрса керак, овози ҳам дағаллашиб қолгандир?

— Келиб қолса, таниёлмасиз ҳам, — деди лейтенант.

— Айтмоқчи, қишлоғингизда Катя Калишева деган қиз турадимиз, Андрей Степанович Малишев деганининг қизи?

— У бултур курсини тамом қилган эди, ҳозир бизда муаллимлик қиляпти. Учрашадиган ишининг борми унда?

— Ўғлингиз, унга албатта салом айтиб қўй, деган эди.

Онаси Катяни айтиб келиш учун қўшини қизни юборди. Катя Малишева елиб-югуриб келганида лейтенант ҳали этигини кийиб ҳам олмаган эди. Катянинг катта, қуралай кўзлари чақнаб, қошлари ҳайрат билан учиб турар, юзи қизариб, шодлик мавж урар эди. У тўр рўмонини бошидан туширар экан, лейтенант ичида хўрсиниб қўйди: У қайлиғини шундай мусаффо, майин, хуррам, хушфёъл, деб тасаввур қилган эди ҳамки, кириш билан бутун хона заррин нурга тўлиб кетгандай бўлди...

— Сиз Егордан салом олиб келдингизми? У ёруққа орқасини ўгириб турган эди, гапира олмагани учун бошини эгиб қўя қолди. Мен уни эрта-ю кеч кутаяпман, унга шу гапимни айтиб қўйинг.

Қиз унга яқинлашди. Тикилиб қаради, кўкрагидан биров туртгандек орқасига тисланди ва чўчиб кетди. Шунда Дрёмов шу бугуноқ кетишга қатъий қарор қилиб қўйди.

Икки ҳафтадан кейин онасидан хат келди:

«Салом, нур-дийдам, ўғилгинам. Сенга нима деб ёзгани юрагим ботламайди, нимага йўйишимни ҳам билмай қолдим. Бизга сенинг олдингдан одам келди, — жуда яхши одам экан, лекин афти хунукроқ. Бир оз турмоқчи эди, бирданига отланиб жўнаб қолди. Ўғилгинам, ўшандан бери кечалари кўз юммайман, — назарим-

да ўзинг келиб-кетгандайсан. Егор Егорович бу ишимдан мени койиб:— Кампир, жуда ҳам эсингни еб қопсан, у ўз ўғлимиз бўлса, ўзини танитмасмиди ахир... Агар ўша келган унинг ўзи бўлса, нега ўзини танитмасин, келган одамнинг юзидақа юз билан ғурурланса бўлади, дейди. Егор Егорович мени гапига ишонтиришга уйнайди-ю, оналик кўнглим ўз билганини қилади: ўша, унинг ўзи, бизникига келган унинг ўзи эди, дейишни қўймайди. Ўша одам печь устида ухлаётганида, унинг шинелини тозалаш учун ҳовлига олиб чиқдим, шинелига юзимни қўйиб: Бу унинг ўзи, шинель уники!— деб йиғладим. Егорушка, менга очиқ ёзиб юбор, худо ҳақи, тушунтириб бер; нима бўлган эди? Ё чиндан ҳам эсимни еб қолганмикимман?»

Егор Дрёмов бу хатни каминангиз Иван Сударевга кўрсатди, бошидан ўтган воқеани ҳикоя қила туриб, кўз ёшларини енги билан артиб олди. Мен унга «Зап характерга дуч келиб қолибман-ку! дедим. Тентак, вой тентак-эй, онанга тезроқ хат ёз, ундан узр сўра, унинг эсини яримта қилиб қўйма... У сенинг ҳуснингга пон ботириб емайди, ҳозирги қиёфангда у сени бундан ҳам яхшироқ севади».

Егор ўша куниёқ хат ёзди: «Қимматли онам Марья Поликарповна, отам Егор Егорович, мени, подонлик қилиб қўйганим учун кечиринглар, сизларнинг олдиларингизга борган ростдам ҳам мен ўғлингиз эдим...»

Шундан бир оз вақт ўтгандан кейин, биз у билан полигонда турсак, бир солдат югуриб келиб Егор Дрёмовга: «Ўртоқ капитан, сизни чақиришяпти...» деб қолди. Солдат ҳарбий қоидага риоя қилиб турган бўлса ҳам, юзи ичиш илинжидаги одамнинг дидини берарди. Биз посёлкага қараб кетдик. Дрёмов икковимиз яшайдиган уйга яқинлашдик. Қарасам, унинг кўнгли бузилганроқ, нуқул йўталади... «Танкист бўлса, ҳам асаби бўш-а», деб ўйладим. У мендан олдинроқда, икков уйга кирдик. Мен унинг: «Она, салом, бу менман!» деганини эшитдим Чуваккина кампир келиб унинг бағрига ёпишди. Атрофга кўз ташласам, бу ерда бошқа аёл ҳам бор экан. Азбаройи шифо, гапнинг рости, бошқа жойларда гўзаллар бордир, албатта угина шундай эмасдир-у, лекин шахсан ўзим бунақасини биринчи кўришим.

У онасининг бағридан чиқиб, ҳалиги қиз томон борди, унинг баҳодирона жуссаси худди уруш худосига ўх-

лаганини аввал эслатиб ўтган эдим «Катя! деди у. — Катя, Сиз нега келдингиз? Сиз буни эмас, анавини кутишга ваъда берган эдингиз-ку...»

Гўзал Катя унга жавоб берди, мен даҳлизга чиқиб кетган бўлсам ҳам унинг шу сўзларини эшитдим: «Егор, мен сиз билан мангу умр кечиришга аҳд қилганман. Мен сизни вафо билан севаман, қаттиқ севаман. Мени ўзингиздан четлатманг...»

Ана рус характерлари деганимиз шу. Одам содда кўрингани билан, каттами, кичикми, даҳшатли фалокат келганида унда улуғ куч — инсоний гўзаллик жамол кўрсатади.

ЎҚИШ ВА ЁД ОЛИШ УЧУН ТЕКСТЛАР

Текстларни ўқишда жуда узоқ ва мунтазам машқ қилингандан кейин прозаик бўлакларни ёддан сўзлаб бериш ҳам машқ қилдирилади. Машқнинг бу тури бутун диққатни автор фикрини тўғри ифодалаб беришга, гапираётган пайтда ўзини эркин тутишга, ўз хатти-ҳаракатларини (қомати, кўз қараши, имо-ишоралари, нафас олиши, овози) назорат қилиб туришга қаратади.

Қуйида келтирилган доноларнинг гаплари қисқа, аммо чуқур мазмунга эга. Парчалар ҳажмининг кичиклиги уларни тез ёд олишга ва ўрни келганда ҳаётда ишлатишга имкон беради.

Гавдани ҳаракатлантирувчи машқлар жисмоний кучни оширганидек, фикр юргизиш машқлари ҳам ақлий қобилиятни оширади.

А. Н. Радищев

Қўрқоқлик жуда зарарлидир, чунки у продани фойдали ҳаракатлардан тўхтатиб қўяди.

Р. Декард

Агарда сен ҳам ақлли кишиларнинг сафида бўлгинг келса, ҳар куни бир марта, ё ҳафтада бир марта, ҳеч бўлмаса ойида бир марта ўзингга ўзинг ҳисоб бер! Ўтган умрингни қандай ўтказибсан: на илмга, на ўзингга фойдали бирор иш қилибсанми?

Абай

Бадан тарбия билан муътадил ва ўз вақтида шугулланувчи киши касалликларнинг давосига муҳтож бўлмайди.

Абу Али ибн Сино

Инсонда ҳамма нарса: чеҳра ҳам, қалб ҳам, тафаккур ҳам гузал бўлмоғи лозим.

А. П. Чехов

Ҳамма қобилиятлар ичида энг яхшиси нутқ қобилиятидир. Нутқни жуда яхши ва санъаткорона ўрганиб ол, нутқни ширин кишининг меҳрибон кишилари ҳам кўп бўлади.

Кайковүс

Ҳар хил сўзга қулоқ сол, тезлик қилма. Ўйламасдан сўзлама, ҳар бир сўзни ўйлаб гапир. Илгари ўйлаш — бир нав кароматидир. Ҳар қандай сўзни эшитишдан сиқилма. У сўз ишингга хоҳ ярасин, хоҳ ярамасин, уни эшит. Сўз эшитишдан қочма, киши сўз эшитиш билан нотик бўлади...

«Қобуснома»дан

...Мен ўзимни шундай тутайки, ҳеч ким менинг тўғримда бирон ёмон гап айта олмасин...

А. С. Пушкин

Дунёда китобдан азиз дўст йўқдир.

А. Навоий

Яхши китобларни ўқиш ўтмиш замоннинг энг яхши кишилари билан суҳбатлашиш демакдир. Бундай суҳбатларда улар ўзларининг фақат энг яхши фикрларини бизга айтадилар.

Р. Декарт

Китобсиз хонадон жонсиз танга ўхшайди.

Цицерон

ЁДЛАШ УЧУН ТЕКСТЛАР

Н и м а н и б и л д и н г

Афлотундан сўрадилар:

— Файласуф, олим одамсан. Қани айтчи, шунча ўқиб нима натижага келдинг, нимани билдинг?

У жавоб берди:

— Фақат бир нарсани билдим: ҳеч нарсa билмас эканман.

С оғ - с а л о м а т

Афлотундан сўрайдилар:

— Денгизларда жуда кўп саёҳат қилдинг, шу саёҳатингда кўрган энг ажойиб нарсани бизга сўзла.

Афлотун айтди:

— Энг ажойиби шуки, ниҳоят соҳилга сиҳат-саломат чиқдим.

М аъ з у р т у т а м а н...

Сукротга айтдилар:

— Фалон киши сен ҳақингда кўп нолойиқ сўзлар айтиб юрибди, нега индамайсан, бепарво бўлиб юрасан?

Сукрот жавоб берди:

— Нима ҳам дейишим керак? Ахир у бечора ҳар ким ҳақида нолойиқ ва ярамас сўзлар айтишга жуда ҳам ўрганиб қолган. Бу ёмон одатини ташлай олмаслигига кўзим етади, шунинг учун унинг сўзларига аҳамият бермайман. У шундай касалга мубтало бўлгани учун маъзур тутаман.

Камтарга — камол

Афлотундан сўрадилар:

— Олиму-донишманд оддий кишилардан нима билан фарқ қилади?

Афлотун жавоб берди:

— Олим киши очиқ юзли, юмшоқ сўзли, тавозели бўлади. Бирор одамдан ўзи ҳақида бирорта бўлмағур сўз эшитса, хафа бўлмайди.

Т а р и х н и н г т а к р о р л а н и ш и

Наполеон 1760 йилда туғилган. Гитлер эса 1889 йил, фарқи 129 йил.

Наполеон 1804 йилда ҳукумат тепасига чиққан, Гитлер 1933 йил, фарқи — 129 йил.

Наполеон Россияга 1812 йили ҳужум қилган эди, Гитлер 1941 йили уруш бошлади, фарқи — 129 йил.

Ҳар иккиси ҳокимият тепасига 44 ёшида ўтирган.

Ҳар иккиси 52 ёшида Россияга ҳужум қилган. Ҳар иккаласи ҳам Россияга қарши урушда шармандаларча енгилган.

Линкольн 1860 йилда биринчи АҚШ президенти бўлган, Кеннеди эса 1960 йилда, фарқи — 100 йил.

Ҳар иккиси ҳам жума кuni ўлдирилган.

Линкольн ўлиmidан кейин Жонсон номли киши президент бўлган, Кеннеди ўлиmidан кейин ҳам Жонсон ҳокимият тепасига келди.

Ҳар иккиси ҳам АҚШнинг жанубий штатидан, демократ ва ҳокимиятга ўтиргунга қадар сенатор бўлган.

Линкольн ўлиmidан кейин АҚШ президенти қилиб сайланган Жонсон 1808 йилда туғилган эди. Кеннеди ўлиmidан кейин АҚШ президенти бўлган Жонсон 1908 йилда туғилган. Буларнинг ўртасидаги фарқ 100 йил.

Линкольннинг қотили Уильс 1829 йилда туғилган эди. Кеннедининг тахминий қотили Освальд 1929 йили туғилган. Фарқи — 100 йил.

Ҳар икки қотил ҳам суд бўлгунга қадар ўлдирилган.

Линкольннинг Кеннеди номли секретари унинг ўлиmidан бир кеча олдин, «Эртага театрға борманг», деб илтимос қилган эди. Президент Кеннедининг секретари Линкольн ҳам Даллас штатиға қиладиган сафарини кейинга қолдиришни маслаҳат берган эди.

ОЛТИ ОЙ УХЛАГАН КИШИ

Туркияда Бюндера шаҳрида яшовчи олтмиш ёшлик Янис Думас 1964 йилнинг март ойида одатдагидек ўз уйида ўтириб овқатланди. Синглиси билан бир оз гаплашиб ўтиргач, ётоқхонасига кириб ухлади.

Янис Думас шу ётганича эртасига ҳам, индинига ҳам, бир ҳафта ўтгандан кейин ҳам уйғонмади. Уни

сунъий равишда овқатлантириб, витамин билан укол қилиб турилди.

Орадан олти ой ўтгандан кейин Янис кўзини очди. Унга, сиз ухлаганингизда баҳор эди, ҳозир эса куз тушиб қолди, олти ой ухладингиз дейишганда, чол бу сўзларга ишонмади. Ойнага қараб соқоли ўсиб кетганини кўрди-ю, ўзи ҳам ҳайратда қолди.

АФАНДИ ЛАТИФАЛАРИ

Вақтим йўқ

Афандидан биров:

— Акам Бағдодга кетган эди, шунга хат ёзиб беринг, — деб илтимос қилди.

— Бағдодга боришга вақтим йўқ, — деди Афанди.

— Мен Бағдодга боринг деяётганим йўқ, — деди у киши.

— Гапингга аллақачон тушунганман, — деди Афанди, — акангга хат ёзиб берсам, ўзим бориб ўқиб беришим керак бўлади.

Иккинчи савол-ку

Афандидан имтиҳонда ўқитувчи:

— Сизга иккита кичик савол берайми ёки битта катта савол берайми? деб сўради.

— Афанди ўйланиб туриб:

— Битта савол бериб қўя қолинг, — деди.

— Одам қандай пайдо бўлган? — деди ўқитувчи.

— Одамни онаси туққан.

— Ундан аввал-чи?

— Кечирасиз, домла, — деди Афанди, — бу иккинчи савол-ку?

Сурбет

Афанди дўстига хат ёзаётганда, бир одам орқада туриб хатни ўқийверади. Бунни сезган Афанди хат охирига «Азиз дўстим, сенга кўп гапларни ёзмоқчи эдим, лекин ҳозир бир сурбет одам орқамда туриб ёзганларимни ўқияпти», — деб қўшиб қўйди. Хатни ўқиётган одам ғазабланиб:

—Нега мени ҳақорат қиласиз, қачон мен сизнинг хатингизни ўқидим?! — деб дағдаға қилди.

— Ўқимаган бўлсангиз, сизнинг тўғрингизда нима ёзганимни қаёқдан билдингиз? — деди Афанди.,

Ф е ъ л л а р н и н г т у с л а н и ш и

Уқитувчи Афандидан сўради:

— «Ўғирламоқ» сўзининг ўтган замони қандай бўлади?

— «Ўғирлади» бўлади.

— Келаси замони-чи?

— Турма-да?!

А ф а н д и н и н г ю к и

Подшо, вазир ва Насриддин Афанди овга чиқишди, йўлда подшо устидаги чакмонини ечиб Афандига берди. Бунни кўрган вазир ҳам чакмонини ечиб Афандига берди, шунда шоҳ масҳара қилиб:

— Афанди, устингизга бир эшакнинг юки ортилди-ми? — деди.

Афанди дарҳол:

— Йўқ, шоҳим икки эшакнинг юки!— деб жавоб берди.

Л. Н. Толстой

ЧУМОЛИ БИЛАН КАПТАР

Бир кун чумолининг сув ичкиси келибди-да, югурганича сойга борибди. У сув жуда тез оқаётган жойдан сув ичаётган экан, уни тўлқин оқизиб кетибди.

Сув бўйидаги бир дарахтда каптар ўтирган экан, воқеани кўриб чумолига жуда ачинибди. У шоҳдан битта баргни узиб олибдида, сувга ташлабди, чумоли шу барг устида қиргоққа чиқиб олибди.

Шундай бир ҳодиса рўй берибди: орадан бир неча кун ўтгач, каптар яна ўша дарахтга келиб қўнибди, лекин тўсатдан овчи пайдо бўлиб, бекиниб келиб яқинига борибди-да, тўр ташлашига сал қолибди. Каптар ҳаракатни сезмай, шоҳда бемалол тураверибди.

Чумоли эса шу пайтда жуда яқин жойда экан, кап-

тарнинг фалокатга учрашини фаҳмлаб, овчининг ёнига келиб, оёғини қаттиқ чақиб олибди; унинг оёқларигина эмас, қўллари ҳам титраб кетибди. Шунда каптар овчини кўриб қолиб, учиб кетибди.

Л. Н. Толстой

АРСЛОН БИЛАН ИТ

Лондондаги ҳайвонот боғида ёввойи ҳайвонларни кўриш ҳақи учун томошабинлардан пул ё бўлмаса ёввойи ҳайвонларга овқатлик учун ит ва мушуклар олар эдилар.

Бир киши ёввойи ҳайвонларни кўргиси келиб, кўчадан бир кучукчани тутиб олди-да, уни ҳайвонот боғига олиб келди. У кишини томоша қилгани боққа киргизиб юбордилар, итни эса арслоннинг олдига егани ташладилар. Ит катакнинг бир бурчагига тиқилиб олди. Арслон бўлса ит олдига келиб, ҳидлаб кўрди.

Ит осмонга қараб ётиб олди-да, панжаларини юқорига кўтариб думини ликиллата бошлади. Арслон панжаси билан уни туртиб ағдариб юборди. Ит сакраб ўрнидан турди-да, арслонга қараб орқа панжасига таяниб ўтириб олди.

Арслон итга қараб калласини у ёқдан бу ёққа чайқар, лекин унга тегмас эди.

Хўжайин арслонга бир парча гўшт ташлади. Арслон гўштнинг бир парчасини узиб еб, қолганини итга ирфитди.

Кечқурун арслон ухлаганда ит унга яқин келиб, калласини арслоннинг панжасига қўйиб ётди.

Шундан бошлаб ит билан арслон бир катакда тура бошлади. Арслон итга сира тегмас, ит билан бирга овқатланар, бирга ухлар ва баъзи вақтларда у билан ўйнашар ҳам эди.

Бир куни итнинг эгаси ҳайвонот боғига келиб, итини таниб қолди. У итнинг эгаси эканлигини айтди ва ҳайвонот боғининг хўжайинидан ўз итини қайтариб беришни сўради. Хўжайин итни қайтариб бермоқчи бўлиб, уйчанинг эшигини очиб итни чиқарди. Шу вақт арслон қаттиқ ўкириб юборди ва итни чиқармади.

Шундай қилиб, арслон билан ит бир қафасда яшашди.

Бир йилдан сўнг ит касал бўлиб, ўлиб қолди. Ит ўлгандан кейин арслон овқат ҳам емай кўйди. У итни ҳидлар ва панжалари билан силар эди.

Арслон итнинг ўлганини сезганидан сўнг ўрнидан сакраб турди, думи билан ўзининг икки ёнига уриб, деворларга ташланди, панжара ва полларни кемира бошлади. У кун бўйи қафас панжараларига ўзини уриб йиғлади, сўнгра ўлган итнинг олдига ётиб жим қолди. Хўжайин итнинг ўлигини олиб ташламоқчи бўлди. Лекин арслон ҳеч кимни яқинига йўлатмас эди.

Хўжайин арслоннинг олдига бошқа бир ит қўйилса, қайғусини унутар, деб ўйлади-да, тирик бир итни қафасга қўйиб юборди. Арслон бу итни шу ондаёқ майда-майда қилиб ташлади. Сўнгра у ўлган итни ўз панжаси орасига олиб беш кун ётди.

Олтинчи куни эса ўзи ҳам ўлиб қолди.

ЙЎЛБАРС, БЎРИ ВА ТУЛКИ

(ҲИНД ЭРТАГИ)

Бир куни йўлбарс қаттиқ касал бўлиб қолди. Йиртқич ҳайвонларнинг ҳаммаси касал кўргани келди-ю, фақат тулки келмади. Шунда бўри тулкига бўҳтон қилди. Йўлбарс бўрини чақириб:

— Тулки келиши билан менга тезда хабар қил, — деди.

Ниҳоят тулки, келди. Тулкининг келгани ҳақида бўри югуриб бориб, йўлбарсга хабар қилди.

— Дарагинг йўқ?— Шунча кун қаерда қолдинг?— деди йўлбарс унга.

— Сизга дори излаб юрган эдим, — деди тулки.

— Хўш, дори топдингми? — деди йўлбарс.

— Агар бўрининг йўғон болдир суягини есангиз, тузалар экансиз, — деди тулки. Бу гап тулкининг оғзидан чиқиши билан йўлбарс бир чанг солиб, бўрининг йўғон болдир суягини ажратиб олиб еди.

Тулки йўлбарс билан хайрлашиб, йўлида давом этди. Унинг орқасидан қонга беланиб, судралиб бўри борарди. Тулки бўрига қараб:

— Шоҳларга хушомадгўйлик қилмоқчи бўлсанг ҳам, гапингни ўйлаброқ гапир! — деди.

АЙЁР ТУЛКИ

Айёр тулки учиб кетаётган қарға кетидан бораётиб, қудуққа тушиб кетди.

Қудуқ чуқур эди, шунинг учун у қудуқдан чиқиб кета олмади. Шу вақт қудуқ ёнидан ўтиб кетаётган эчки қудуқ ичидаги тулкини кўриб:

— Тулки, сен бу ерда нима қилиб ўтирибсан?— деб сўради.

Айёр тулки:

— Мен бу ерда дам олиб ўтирибман, ўзинг кўриб турибсан: юқори жуда иссиқ, бу ер эса салқин, сув кўп, — деб жавоб берди.

— Қудуқнинг суви яхшими? — сўради эчки.

— Қудуқнинг суви жуда тиниқ, яхши, муздек, хоҳлаганингча ичасан; бу ерга сакраб туш, икковимизга ҳам жой етади, бу ерда бир оз дам оламиз,— деди.

Эчки тулкининг сўзига ишониб, қудуққа сакраб тушди. Эчки тулкининг устига тушаёзди. Шунда тулки:

Сакрашни ҳам билмас экансан, ҳамма сувни сачратиб юбординг, деб эчкидан шикоят қилди. Эчки:

— Мен жуда яхши сакрайман, ўзинг сакрашни билмайсан,— деб мақтанди. Тулки эчкининг мақтанчоқлигидан фойдаланиб:

— Мен сендан яхши сакрайман, истасанг, қандай сакрашни сенга кўрсатаман,— деди. Шунда эчки тулкига:

— Қани, сакраб кўр-чи? — деди. Тулки вақтнинг қулайлигидан фойдаланиб:

— Сен олдинги икки оёғингни қудуқнинг деворига тираб тур, мен сенинг устингга чиқиб, қудуқ тепасига чиқаман ва у ердан қандай сакрашни сенга кўрсатаман, — деди.

Тулки айтгандек, эчки олдинги икки оёғини қудуқнинг деворига тираб турди. Тулки лип этиб эчкининг белига, ундан кейин шохига, ундан эса қудуқ тепасига чиқиб олди-да, «хайр» деб кетиб қолди.

Шундай қилиб, мақтанчоқ эчки қудуқ ичида қолиб кетди.

БАЁН ҚИЛИШ УЧУН ТЕМАЛАР

Баён қилиш учун берилган темалар конкрет, аниқ мазмунга эга бўлиши шарт. Маълумотлар қисқа, гап-

Ўқувчилар умивальникда қўлларини ювиб, тоза сочиқларга артадилар. Ундан кейин ошхонага кириб, стол атрофига ўтирадилар. Навбатчи ўқувчилар уларга овқат келтириб берадилар.

Ёзги каникулда

Ёзги каникулда кўпчилик болалар пионер лагерларида дам оладилар. Улар лагерда овқатланадилар, ҳар хил китоблар ўқиб, вақтида ухлайдилар.

Болалар лагерда турли хил спорт билан ҳам шуғулланадилар. Улар тоғларга чиқадиладар, чўмиладилар, футбол, теннис, шахмат, шашка ва бошқа ўйинлар ўйнайдилар.

Баъзи ўқувчилар ўзлари яшайдиган жойда дам оладилар. Улар ҳам спорт билан шуғулланиб, кўп китоблар ўқийдилар. Юқори синф ўқувчилари колхозчиларга мева ва сабзавотларни теришда ёрдамлашадилар. Улар колхоз комсомол ташкилотига деворий газеталар чиқариш ва бошқа ишларни ташкил қилишда ёрдам берадилар.

Соғлом нутқ учун курашинг!

Мен логопедик машқлар курсини ўтадим. Бизга ўз устимизда тинмай ишлаш зарурлиги тўғрисида кўп гаплар айтилди. Лекин мен бунга унча аҳамият бермаган эдим. Вақти келиб, ўйлаб қарасам бунинг аҳамияти жуда катта экан.

Ўз устида ишлаш — бу чидам ва сабр-тоқат билан тинмай машқ қилиш, бунинг натижасида ўйланган орзу ва мақсадга эришиш демакдир.

Бунинг учун ҳар бир кишининг ўз кун тартиби бўлиши ва унга қатъий риоя қилиши шарт. «Бўш вақтим бўлмади», «Хонадаги кишилар ишлашимга халақит берди» каби баҳоналар қилинмаслиги керак. Бу ишларни бажаришда сизларга қариндошлар, дўстлар ва таниш билишлар бажону дил ёрдам беришади. Лекин улар қандай ёрдам кераклигини билишмайди, уларга сиз ўз мақсадингизни тушунтиринг.

Агар улар кинога боришни таклиф қилишса, сизнинг кун тартибингиз бўйича машқ қилишингиз керак бўлса, бунга қатъий амал қилинг. Агарда машқларингиз

гиз ёмон чиқса, яхши натижаларга эришиш учун астойдил ҳаракат қилинг. Ҳамма машқлар аниқ чиқмагунча такрорлашни сусайтирманг.

Машқ қилишда яхши натижаларга эришиш сизда кучли ирода тарбиялайди. Ана шундай ирода сизда туғри нутқнинг тарбияланишига ёрдам беради. Меҳнатингизнинг зое кетмаганлигини кўриб сиз қувонасиз, бунга менинг ишончим комил.

К а с б т а н л а ш

Кеча дарсдан кейин 7 «А» синф ўқувчиларининг мажлиси бўлди. Мажлисида синф раҳбари касб танлаш ҳақида гапирди. Фарҳод, Наргиза ва Саид мактабдан қайтишда шу ҳақда суҳбатлашиб бордилар.

— Болалар, мен мактабни битириб, тикувчи бўламан, — деди Наргиза. — Бу қизлар учун яхши касб. Мен машина ҳайдашни яхши кўраман, шофёр бўламан, — деди Саид.

Фарҳод суҳбатга аралашмай келар эди. Наргиза унга:

— Фарҳод, сен ким бўласан? — деди.

— Мен расм солишни яхши кўраман, рассом бўламан, — деди Фарҳод.

— Демак, Саид шофёр, Фарҳод рассом бўлади, — деди Наргиза.

— Бунинг учун ҳозирдан бошлаб яхши ўқиш ва интизомли бўлиш керак.

— Ҳа, ҳамма касб ҳам билимли ва интизомли бўлишни талаб этади, — деди Фарҳод.

П а х т а д а л а л а р и д а

Сентябрь ойида пахта терими бошланади. Пахта териш машиналари далага чиқади. Машиналар оппоқ пахталарни тез ва тоза теради. Колхозчилар бу пахталарни пахта қабул қилиш пунктларига юборадилар. Республикамиз пахтакорлари йилдан-йилга пахтадан мўл ҳосил етиштиришда дунёга танилмоқда. Уста пахтакорларимиз мўл ҳосил етиштиришда ўрнак кўрсатишяпти.

Пахта халқимизнинг бойлигидир.

Тошкент

Пойтахтимиз Тошкентнинг номи тарихда биринчи марта XI асрда учрайди.

Урта асрларда Тошкент Шарқ ва Европа давлатлари билан савдо ва маданий алоқа боғлайди.

XVIII — XIX асрларда Бухоро ва Қўқон хонликлари орасида Тошкентни эгаллаш учун кураш кучаяди.

Россияга қўшиб олинishi олдидан Тошкент Қўқон хонлигига қарашли эди. Бу вақтда шаҳарда 70 мингга яқин аҳоли яшар эди. 1865 йилда Тошкент Россияга қўшиб олинди.

1877 йилдан эътиборан Тошкент Туркистон ўлкасининг маъмурий-сиёсий маркази бўлиб қолди.

Тошкент—Оренбург темир йўлининг қурилиши Тошкентни Россиянинг саноат марказлари ва ўлканинг бошқа шаҳарлари билан алоқасини кенгайтиришда катта роль ўйнайди.

Туркистон ўлкасининг Россияга қўшиб олинishi ўлка меҳнаткашларининг Россия пролетарлари революцион ҳаракатига қўшилишига кенг йўл очди. 1903 йилда Тошкентда биринчи социал-демократик тўғарак тузилди.

Улуғ Октябрь социалистик революциясидан кейин 1918 йил 30 апрелда Туркистон автоном совет республикаси тузилди ва Халқ Комиссарлари Совети сайланиб, халқ ҳокимиятини ўз қўлига олди.

1924 йилдан бошлаб республикамиз Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси деб аталади.

Пахта — бойлигимиз

Куз... Кузда ғўзанинг кўсаклари пишиб етилади. Оппоқ пахталар очилади. Пахтажорларимизда пахта терими бошланади. Пахтани машиналар ва чаққон теримчилар терадилар. Терилган пахта пунктларга жўнатилади. Бу ердан пахта заводларига юборилади.

Пахта тозалаш заводларида пахта толаси махсус машиналар ёрдамида чигитдан ажратиб олинади. Ажратилган толалар тўқимачилик комбинатига юборилади. Пахта толасидан ип тайёрланади. Иплардан ҳар хил газламалар тўқилади.

Пахта кундалик ҳаётимизда ҳам, медицинада ҳам кўп ишлатиладиган энг зарур нарсадир.

Пахта толасидан ажратилган чигит ёғ заводларига юборилади. Унинг мағзидан машиналар ёрдамида ёғ олинади.

Пахта — бизнинг шон-шуҳратимиз. Пахта — бизнинг бойлигимиз.

Биринчи май байрами

Бутун дунё меҳнаткашларининг бирдамлик куни — Биринчи Май тарихи 1886 йилдан бошланади. Уша йили Чикаго шаҳри ишчилари забастовка эълон қилдилар. Улар биринчи май куни намойишга чиқишди. Намойиш қатнашчилари бутун дунё меҳнаткашларини 8 соатлик иш куни учун курашга чақирдилар.

Россияда Биринчи майни биринчи марта 1891 йили Петербург ишчилари нишонладилар.

1904 йили Тошкент ва Туркистонда Биринчи май забастовкаси ва митинглари уюштирилди.

Меҳнат, тинчлик ва бирдамлик байрами — Биринчи Май бизнинг мамлакатимизда ҳар йили нишонланади. Аммо бу йилги Биринчи Май биз совет кишилари учун айниқса сермазмундир. Чунки биз коммунизм қуриш учун қилинган меҳнат ғалабаларимизни намойиш қиламиз.

Коммунистик меҳнат бригадалари

Бир неча йил илгари кўпгина ишчи коллективлари, В. И. Ленин васият қилганидек, «Коммунистча ўқиш, ишлаш ва яшаш»га киришдилар. Булар коммунистик меҳнат бригадалари эди. Ана шундай бригадани биринчи Москва Сортировочная станцияси депоси ремонт цехининг коммунист ва комсомоллари ташкил қилдилар. Улар 1958 йил октябрь ойида бўлган мажлисларида: «Биз ленинча яшаб, ленинча ишлашимиз лозим, коммунистик жамият қуриш, ишимизга ҳалақит берадиган нарсаларнинг ҳаммасига қарши курашишимиз керак», — деб қарор қилдилар. Бу ташаббус дарров мамлакатга ёйилди. Ҳамма жойда коммунистик меҳнат бригадалари тузила бошлади. Бундай бригадалар кун сайин кўпаймоқда. Минглаб бригадалар, цехлар ва ҳатто бутун корхоналар шу юксак номни олиш учун курашмоқдалар.

Коммунистик меҳнат бригадасининг аъзоси бўлиш, бу юксак номни олиш учун кўп ғайрат сарфлаш керак. Коммунистик меҳнат бригадасининг тартиб-қоидаларини бор. Буларни эсда тутинг.

«Бир киши ҳамма учун, ҳамма бир киши учун!» деган қоидага амал қилиб яша. Битта ялқов бутун бригадага иснод келтиради. Билим ва тажрибангни ҳаммага ўргат. Ўртоғинг орқада қолса, унга сен ёрдам бер. Ишдан бўш вақтингда қўлингга китоб ол, ўқи — халққа фойда келтирасан. Кўз олдингда бировни хафа қилсалар, бунга сен ҳам айбдорсан. Кўча, уйда ва оилада одобли, хушмуомала бўл. Шу қоидаларни бузсанг, коммунистик меҳнат бригадасида сенга ўрин йўқ!»

Сиз ҳам бу тартиб-қоидаларни бажаришга ўрганинг! Мамлакатимизнинг сиздан умиди катта.

Абу Али ибн Сино

(980—1037)

Буюк олим Абу Али ибн Сино табиб, математик, файласуф ҳамда шоир эди. У Бухоро яқинидаги Афшона қишлоғида туғилди. Унинг болалик ва ўсмирлик йиллари Бухорода ўтиб, табиблик ва илмий фаолияти ҳам шу шаҳарда бошланди.

Бу йилларда Бухорода Мансур шоҳ ҳукмронлик қилар эди. Шоҳ анчадан бери касал бўлиб, уни ҳеч ким даволай олмаган эди. Ёш табиб ибн Сино шоҳни даволашга муяссар бўлади. Шу тариқа шоҳ кутубхонасидан баҳраманд бўлиш бахтига эришади. У ердаги хилма-хил китобларни ўқиб, ўз билимини бойитади.

999 йилда Бухоро султон Маҳмуд томонидан босиб олинади. Ибн Сино мусулмон руҳонийлари ва султон Маҳмуднинг таъқибидан чўчиб 1002 йилда Хоразм пойтахти Урганчга кетади. Урганчда Хоразм шоҳи Маъмуннинг саройида яшайди. Ибн Сино бу ерда машҳур олим Беруний билан учрашади. У 1012 йилда Хоразмдан Эронга кетишга мажбур бўлади ва сарой табиби вазифасида ишлайди.

Ибн Сино турли соҳага доир кўплаб асарлар ёзди. Шулардан дунёга машҳури «Тиб қонунлари» китобидир. Бу асар XII асрдаёқ латин тилига таржима қилинган

эди. «Тиб қонунлари» XVIII асрга қадар бутун дунё врачлари учун қўлланма бўлиб келган.

1980 йилда буюк олимнинг 1000 йиллиги бутун дунё прогрессив инсонияти томонидан кенг нишонланади.

Улуғбек (1394—1449)

Улуғбек (Муҳаммад Тарағай) машҳур ўзбек олими ва астрономидир. Буюк лашкарбоши Амир Темур ўз невараси Муҳаммад Тарағайни гоят зийрак ва ўткир зеҳнли бўлгани учун Улуғбек деб атайди. Улуғбек ўн беш ёшида Самарқанд ҳокими қилиб тайинланади. Отаси Шохруҳнинг вафотидан кейин эса темурийлар сулоласининг бошлиғи бўлади.

Улуғбек ёшлигидан фанга қизиқади: кўп вақтини саройдаги бой кутубхонасида ўтказади. У шеърятга қизиқар, тарих билан шуғулланарди. Астрономия эса унинг ҳаммадан ҳам яхши кўрган фани эди.

Улуғбек ўз ҳукмронлик йилларида замонасидаги кўпгина машҳур олимларни Самарқандга тўплади. 1480 йилда бутун дунёга машҳур расадхона (обсерватория) қурдирди. Ўша даврда ва ҳатто ундан анча кейин ҳам Улуғбек расадхонасидек обсерватория дунёда йўқ эди. Улуғбек ўз атрофидаги олимлар билан биргаликда «Янги астрономик жадвал» деган машҳур асарини яратди. Унда астрономиянинг назарий асослари ва бир минг ўн тўққиз юлдузнинг ҳолати ифодаланган. Бу жадвал гоят аниқлиги билан бутун дунёга машҳурдир. Улуғбекнинг юлдузлар, сайёралар ҳаракати ҳақидаги жадвали за бошқа илмий кузатишлари жаҳон астрономия фанининг ривожланишига жуда катта ҳисса қўшди.

Улуғбек даврида кўпгина катта бинолар, ёдгорликлар қурилди, адабиёт, санъат анча юксалди.

Улуғбекнинг илм-фан ва маърифатпарварлик соҳасидаги катта ишлари сарой аҳлида, айниқса руҳонийларда кескин норозилик уйғотди. Улар Улуғбекни ислом динига зид ишлар қилишда айблайдилар. Жоҳил руҳонийларнинг фитнаси билан буюк олим фожияна ўлдирилди.

Улуғбек ўз асарида: «Дин тумандек тарқалиб кетади, подшолик эса завоқ топади. Бироқ олимларнинг асарлари абадий сақланади» деб ёзган эди. Совет замонаси

буюк олимнинг сўзлари нақадар тўғрилигини яққол тасдиқламоқда. Ҳозирги кунда Улуғбекнинг бой илмий мероси — машҳур расадхонаси зўр ихлос билан чуқур ўрганилмоқда.

Регистон

Самарқанддаги Регистон ансамбли учта салобатли бинодан ташкил топган. Булар Улуғбек мадрасаси, Шердор мадрасаси ва Тиллақори мадрасасидир.

Улуғбек мадрасаси 1417 йилда барпо этилган. Бу бино Улуғбек қурдирган мадрасаларнинг энг каттаси ва энг қимматлиси эди. Унинг монументал пештоқлари, ён гумбазлари ва миноралари ҳозир ҳам кишини ҳайратга солади. Мадрасада диний назариядан ташқари турли амалий фанлар ҳам ўқитилган. Бу ер ўз даврида илм-фаннинг йирик маркази бўлган. Мадрасада машҳур олимлар, жумладан Улуғбекнинг ўзи ҳам дарс берган.

Шердор мадрасаси 1616—1636 йилларда Самарқанд ҳукмдори Ялангтўш Баҳодирнинг топшириғи билан қурилган. Баҳайбат пештоқ тепасида шер ва оҳулар расми солингани учун Шердор мадрасаси деб аталган. Мадраса ўз даврининг диний мактаби ҳисобланган.

Тиллақори мадрасаси 1647—1660 йилларда қурилган. У зарҳал нақшлар билан ишланганлигидан шундай ном олган. Бу мадраса биноси қурилиши билан регистоннинг ажойиб ансамбли мукамал шакл олган.

Совет ҳокимияти йилларида Регистон майдонидаги бу учала бинонинг кўп қисми қайта тикланди.

Ленин — барҳаёт

22 апрель — бутун дунё меҳнаткашларининг улуғ доҳийси, устози В. И. Ленин туғилган кун! Бу кунни бутун прогрессив инсоният улуғ байрам сифатида нишонлайди.

Ер юзида ҳозир Владимир Ильич Лениннинг номи, унинг гоялари етиб бормаган жой йўқ. Бу ном 1917 йил «Аврора» залпи, Улуғ Октябрь революцияси бонги билан бирга бутун дунёга тарқалди.

У совет халқининг галабалари, жаҳон коммунистларининг ишлари мисолида, дунё халқлари кўзи олдида қуёшдек порлаб туради. У халқларнинг озодлиги, бахти ва келажаги учун курашга чақиради, илҳомлантиради.

Ленин ва ленинизм ғоялари бутун дунёда тантана қилмоқда.

Ленин номи биз билан бирга! У қалбимизда, ҳаётимизда ва кундалик ишимизда доимо барҳаёт! Совет халқи Ленин номи билан чўлларни гулистонга, юртимизни бўстонга айлантирмоқда. Совет болалари ўзларини фахр билан: «Ильич набираларимиз», — деб атайди ва ҳар куни, ҳар соатда Ильичга ўз ишлари ҳақида рапорт беришади.

Сизнинг ишингиз учун, қадрдон Ильич, Сиз тузган Коммунистик партия иши учун курашга доим тайёرمىз! — дейишади. Ленин — доим барҳаёт.

К а м т а р л и к

Камтарлик — инсонга хос энг гўзал фазилатларнинг биридир. Камтар деганда, кўз олдимизда аввало меҳнатсевар, хушмуомала, вазмин киши намоён бўлади. Камтар киши ўзидан каттани ҳурмат қилади.

Камтар киши оддий ва озода кийинади, ортиқча пардоз-андозларга берилмайди. Киши кўнгли, хатти-ҳаракати, муомаласи билан гўзал, камтар бўлиши керак.

Лекин камтарлик ҳар нарсага кўна бериш эмас. Камтар киши қатъий бўлиши керак. Камтар одам ўртоқлари билан фикрлашаётганда, мунозараларда ҳеч қачон қўполлик қилмайди.

Орангизда айрим кишилар инсонга хос бу ажойиб фазилатни ривожлантиришга етарли аҳамият бермаса, уларга камтарликнинг инсонга хос энг гўзал фазилат эканлигини эринмасдан тушунтириб беринг.

Халқимиз камтарлик фазилати тўғрисида: «Одам бўламан десанг, камтарликни одат қил», «Одамга энг яхши либос камтарликдир», «Қариликни донолик безатади, ёшликни — камтарлик» сингари кўплаб мақоллар яратган.

С е н г а ш о н - ш а р а ф, С о в е т А р м и я с и !

Кенг, текис кўчадан, бепоён далалардан, баланд-баланд тоғ чўққиларидан совет солдати ўтиб боради. Совет Армияси — Ватан посбони! У совет халқининг, дунёдаги барча тинчликсевар халқларнинг посбони! Совет Армияси меҳнаткаш халқнинг халоскори бўлиб дунёга келди.

У ёш совет давлатини граждацлар уруши даврида капитализм ҳужумидан ҳимоя қилди. Иккинчи жаҳон урушида Совет Армияси дунё халқларини фашизм асоратига тушиб қолишдан қутқарди. Чунки, бу Армияни бутун дунё меҳнаткашларининг доҳийси Владимир Ильич Ленин тузган, ўстирган ва тарбиялаган. У улуг Ленин таълимининг олган, улуг Ленин васиятларини ўқиб ва ўқиб улғайган.

Сен — дунё халоскори, сен — коммунизм посбони! Сен бизнинг Совет Армиямизсан! Сенга шон-шарафлар бўлсин!

СУЗЛАШУВ НУТҚИ

Телефонда

- Алло, Назира, сенмисан?
- Алло, ҳа мен. Ким гапиряпти?
- Мен Мавлудаман.
- Салом, Мавлуда! Яхшимисан, қаердан гапиряясан?
- Уйдан гапираяпман.
- Кеча нега бизниқига келмадинг? Ахир биз келишган эдик-ку.
- Кеча мен опамларга уй ишларида ёрдам бердим. Шунинг учун бора олмадим.
- Бугун бизниқига келасанми?
- Сизларниқига эртага соат тўрт яримда бораман. Шунда биргаликда нутқ машқлари билан шугулланамиз.
- Жуда яхши. Албатта кел. Мен сени кутаман.
- Хўп, бораман, эртагача ҳайр.

Суҳбат

- Наргиза: Нигора, сенинг отанг борми?
- Нигора: Ҳа, бор. Отам — профессор.
- Наргиза: Бувинг-чи? Бувинг ҳам борми?
- Нигора: Бувим ҳам бор. Бувим — пенсионер.
- Наргиза: Амакнинг қаерда ишлайди?
- Нигора: Амаким йўқ. Тоғам бор. Тоғам — учувчи.
- Наргиза: Холанг борми?
- Нигора: Иккита холам бор. Катта холам мактабда ишлайди.

Кичик холам эса студент.

Наргиза: Аммаларинг ҳам борми?

Нигора: Битта аммам бор. Аммам — врач.

Наргиза: Уканг борми?

Нигора: Ҳа, бор. У ҳали кичкина.

Наргиза: Укангнинг исми нима?

Нигора: Укамнинг исми Нодир.

С у х б а т

Шухрат: Дилшод, Ўзбекистон ССРнинг биринчи президенти ким бўлган, биласанми?

Дилшод: Ҳа, биламан. Ўзбекистоннинг биринчи президенти Иўлдош Охунбобоев бўлган.

Шухрат: У нечанчи йилда, қандай оилада ва қайси шаҳарда туғилган?

Дилшод: Иўлдош Охунбобоев 1885 йилда, Марғилон шаҳрида, камбағал деҳқон оиласида туғилган.

Шухрат: У ёшлик йилларини қаерда ўтказган?

Дилшод: У ёшлик йилларини бойларнинг эшигида, оғир меҳнат қилиб ўтказган.

Шухрат: Революциядан кейин Иўлдош Охунбобоев ҳаётини нимага бағишлади?

Дилшод: Улуғ Октябрь социалистик революциясидан кейин Иўлдош Охунбобоев ҳаётини халқ ишига бағишлади.

Шухрат: Иўлдош Охунбобоев ким бўлиб ишлади?

Дилшод: Иўлдош Охунбобоев 1925 йилдан 1943 йилгача Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг раиси бўлиб ишлади.

Шухрат: Охунбобоев нечанчи йилда ва қайси шаҳарда вафот этди?

Дилшод: Охунбобоев 1943 йилнинг 28 феввалида Тошкентда вафот этди.
